

CELKOVÉ PODMÍNKY A ZÁKLADNÍ TENDENCE

Postupná likvidace feudalismu a reformní tendence

Literární tvorba v českých zemích se v poslední čtvrtině 18. století vyvíjela pod tlakem hlubokých proměn zasahujících celou skladbu společenskou, všechny její třídy a vrstvy. Na tyto proměny měl podstatný vliv vznik kapitalistických vztahů, které nahrazovaly postupně dosavadní vztahy feudální v celé monarchii rakouské a které dávaly člověku zcela nové společenské postavení, otvíraly mu nové perspektivy a stavěly ho před nové životní problémy. Kapitalistické vztahy se uplatňovaly především v souvislosti se zaváděním nových forem výrobních, umožňovaných postupnou kapitálovou akumulací a projevujících se nejzřetelněji vznikem četných textilních manufaktur, které byly zřizovány od poloviny 17. století zprvu na statcích šlechtických a v 18. století i ve městech. Tyto manufaktury zvyšovaly hospodářskou sílu celého státu, a proto se jim dostávalo státní ochrany i tehdy, když narušovaly staré vztahy feudální. Manufakturní výrobě vyhovoval nový vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, založený na oboustranné dohodě bez feudálního přinucení. V roce 1775 na podporu tohoto vztahu byl vydán patent, který stanovil, že nikdo nesmí přádláka nutit, aby pracoval pro podnikatele proti své vůli.

Tím se dostaly zájmy nově vznikajících vztahů výrobních do souladu se zájmy poddanského lidu, který usiloval v četných selských povstáních (vyvrcholily v roce 1775) o odstranění nevolnictví. Selská povstání revolucionovala masy a přispěla k reformám, nevedla však k zničení feudálního řádu, neboť se nemohla opřít o revoluční vědomí té třídy, která byla povolána převzít vedoucí úlohu za kapitalismu, tj. buržoazie. Buržoazie vystupuje sice sebevědoměji, ale její poměrná zaostalost, podmíněná v Čechách i hospodářským poklesem měst v období pobělohorském, byla stále ještě značná. V bojích proti selským povstáním stáli měšťané obvykle na straně šlechty. Francouzská revoluce v roce 1789 nenalezla v buržoazii u nás hlubšího ohlasu. Měla vliv jen na myšlení ojedinelých intelektuálů (M. Stuna, J. F. Opitz aj.), podněcovala však instinktivní odbojnost v selských masách, ačkoliv i tu ideologické přežitky ve vědomí selského lidu pomáhaly zkreslit v jeho očích její osvoboditelský

charakter. Tak se u nás stal nejvýznamnějším mluvčím protirevoluční reakce sedlák, milčický rychtář F. J. Vavák, autor brožury *Tma ve dne jako v noci na rozumu lidském v národu francouzském učiněná, po všem světě rozhlášená* (1796).

Likvidace feudalismu se u nás zpočátku neuskutečňovala revolučně a ani naráz. V osmnáctém století ji uvnitř starého feudálního řádu zahajovaly reformy absolutního státu, které připravovaly cestu buržoazii, aniž měnily vnější privilegované postavení šlechty. Reformy působily dvojím směrem: zabráňovaly úplnému rozkladu feudálního zřízení, odstraňující ostří rozporů, které by si vynutily jinak řešení revoluční, na druhé straně připravovaly objektivně cestu společenskému zřízení vybudovanému v souladu s nově se rodícími společenskými vztahy. Za vlády Marie Terezie (1740—1780) převažovaly v reformním úsilí tendence feudálně obranné, za vlády Josefa II. (1780—1790) převažovaly tendence relativně progresivní, připravující cestu ke kvalitativním změnám v struktuře feudální společnosti. Odstranění nevolnictví z roku 1781, jež vymanilo poddané z nadvlády vrchnosti a umožnilo volný pohyb obyvatelstva, urychlilo vývoj novým směrem. Reforma berní a urbární z roku 1789 vedla k zrušení povinné roboty. Nebyla však uvedena v život. Za vlády Leopolda II. (1790—1792) a v prvních letech vlády Františka I. (1792—1835) byly pod dojmem Francouzské revoluce četné zisky reformního úsilí předcházejících let likvidovány z obavy, aby nevyvolávaly předpoklady k změnám revolučním. V době, kdy monarchie vstupovala do zápasu s revolucí francouzskou, popřípadě s Napoleonem, jevila se spokojenost šlechtické **třídy závažnějším činitelem než opravy odstraňující přezítky starých dob.**

Reformní tendence byly vyvolávány rozpory v ekonomické struktuře feudálního řádu. Snaha zasáhnout jednotným způsobem tak, aby nemusela být moc vládnoucí třídy odstraněna a aby přitom nebyl brzděn rozvoj nových sil výrobních, vedla k zesílení absolutní moci panovnické, která mohla autoritativně, **z jednoho místa a jednotně pro celou monarchii nalézat východisko při řešení zájmů v podstatě protichůdných.** Již tato okolnost přispívala k likvidaci feudální rozdrobenosti monarchie, složené z několika dědičných zemí, soustředěných v rukou Habsburků, k odstranění místních přehrad, místních zvláštností a partikulárních zájmů.

Ideologie reformního hnutí — Osvícenství na naší půdě

Představa, že je možno účelnými zásahy upravovat život a lidské vztahy, ovládla i mysl inteligence podporující reformní úsilí. Ačkoliv byla svou funkcí a někdy i svým původem spjata se zájmy vládnoucí třídy feudální, svými názory počínala však upravovat cestu nejen reformnímu absolutismu, ale i buržoazii, ve své většině dosud zaostalé a nepřipravené k historickým úkolům budoucnosti.

Ideologické představy, které provázely reformní tendence, obsahovaly v sobě četné rysy kvalitativně odlišné od představ šířených oficiálně církví a jejími mocenskými představiteli. Nutnost oprav, podmíněná proměnami v ekonomických vztazích, podporovala odvahu ke svobodnému myšlení, nezávislému na konvenci a namířenému nejen proti předsudkům, ale přímo i proti mocenským pozicím a výsadám církve. Emancipace filosofického myšlení od vlivů církevních uplatnila se víc než kdykoli předtím a dala celé ideologické produkci nový a v podstatě světský charakter, a to namnoze i tehdy, když jejími původci byli lidé patřící k stavu kněžskému. Rozpor mezi potřebami společnosti a mocenským postavením ideologické instituce, jakou byla církev, vedl k několika veřejným aktům, jež směřovaly k otupení reakční moci církve. V roce 1773 zrušil papež jezuitský řád; to umožnilo oslabit vliv církve na školskou výuku a reformovat školství modernějším způsobem. V roce 1781 byl vydán toleranční patent, povolující v Čechách i na Moravě svobodné vyznávání evangelického vyznání augšpurského a helvetského; teprve tehdy bylo ukončeno zákonem podepřené pronásledování nekatolíků. Mimo to Josef II. rušil kláštery a zřizoval tzv. generální semináře, které se snažily uvést i výchovu katolických kněží v soulad se zájmy státními.

Všechna tato fakta měla dalekosáhlý význam pro literaturu. Vymaňovala ji z výlučné nadvlády církve a jejích zájmů, umožňovala navázat kontakt s reformační literaturou minulosti, přispěla k zesvětštění literární tematiky, vytvářela z ní nositelku nových idejí. Pro literaturu mělo pak největší význam uvolnění duchovní cenzury v roce 1781. F. M. Pelcl přivítal tento čin Josefa II. ve svých Pamětech těmito slovy: „Těšte se, Čechové, nyní můžete jako jiní národové svůj rozum vzdělávat, volněji myslet a psát, v dobrých knihách vědomosti shromažďovat a ukázat, že také vy máte schopnosti! Tyrani našeho ducha padli, s hanbou padli. Mějte v ošklivosti jména těch, kdož vás drželi tak dlouho v otroctví!“

Pád církevního univerzalizmu opřené o pevně vybudovanou dogmatiku znamenal rozvoj nových možností v oblasti ideologické. Vzdělaným současníkům se zdály neomezené. Na rozdíl od pravdy zjevené postavili do středu své víry *člověka*, jeho *přirozená práva a rozumové schopnosti*, umožňující nalézat nový a účelný vztah k člověku, k světu i k bohu. I české země prožívaly svou vlnu osvícenského myšlení, které se projevuje ve všech oblastech vědy, filosofie, náboženství, lidovýchovy i v krásné literatuře. Je přirozené, že nalézají u nás odezvu osvícenské ideje rozvinuté již dříve v cizině, že u nás nebyly neznámy spisy a myšlenky Lockovy a Humovy, že byly živě přetřásány úvahy a spisy Montesquieuovy, Voltairovy, Rousseauovy, že nalézaly ohlas spisy Lesingovy, Gottschedovy a jiné. Osvícenství v našich zemích nelze však pokládat jen za odezvu cizích myšlenek a podnětů. Vznik osvícenských idejí byl podmiňován domácí situací a domácí krizí feudalismu i feudální ideologie. Osvícen-

ství u nás nelze dále pokládat za ideologii naprosto jednotnou ve svých konkrétních cílech, a to ani tehdy, když jde o projevy s liberálními tendencemi, vymaňujícími člověka z pevných hranic starého světa i jeho předsudků. Především mají osvěcenské tendence jiný charakter v období tereziánském, kdy jen pomalu získávají vliv na veřejné události, jiný v období josefínském, kdy se stávají součástí vládní ideologie, a jiný opět po smrti Josefově, v době reakce bránící reformám v obavě, aby nepřivodily revoluční výbuch obdobně jako ve Francii. Jiný charakter mají osvěcenské ideologické tendence, pokud jsou součástí šlechtických salónů a ovlivňují kosmopolitní životní styl šlechty bez jakýchkoli důsledků pro její výsadní postavení, jiný charakter mají tehdy, když pomáhají prosazovat nové vztahy ekonomické v odporu k zájmům šlechty a církve, jiný tehdy, když se stávají součástí revoluční ideologie a zbraní v rukou buržoazie.

Jestliže prvky osvěcenské ideologie měly ve svém celku progresivní charakter, neznamená to, že všechny konkrétní projevy této ideologie mají stejně progresivní společenské důsledky. Všechny projevy osvěcenské ideologie, tedy i projevy literární, je třeba zkoumat a hodnotit nejen v souvislosti se zájmy jednotlivých tříd, ale zároveň ve vztahu k jednotlivým problémům společenského života v našich zemích.

Vznik českého národního hnutí, jeho jazykový charakter a jeho lidové základy

Postupné rušení ustálených životních vztahů, feudálních celků (stavovských, územních, cechovních atd.) a institucí bylo provázeno vytvářením nových celků a nových institucí, tedy základní přestavbou společenskou, která se dotýkala všech vrstev obyvatelských, i když neměla pro všechny stejné důsledky. Centralizační opatření, oklešťující stavovskou samosprávu v jednotlivých historických zemích a posilující jednotný vnitřní trh v celé habsburské monarchii, měla dalekosáhlý vliv na postavení jednotlivých historických zemí a na kulturní i literární život. Teprve nyní vystupovala ostře do popředí národnostní rozmanitost v složení obyvatelstva postupně centralizovaného státu. Období centralistického absolutismu panovnického bylo ve většině států evropských spjato s likvidací feudálních vztahů, s vytvářením novodobých národů. Již tehdy vznikly národní státy, jejichž obyvatelstvo tvořilo na jednom území a v nové hospodářské celistvosti, dané i jednotným vnitřním trhem, jednotnou pospolitost, která se projevovala jednotným spisovným jazykem a jednotnou národní kulturou. Takový národní stát představovala například Francie.

V habsburské monarchii nebyly ovšem podmínky pro vznik národního státu, ale nová situace vyvolala národnostní otázku v celé šíři. Rakouský cen-

tralismus preferoval německý jazyk a vyvíjel v tomto směru tlak, který měl charakter germanizace. Nečinil tak zprvu z důvodů nacionalistických, měl na mysli spíše okolnosti praktické: rozhodovalo, že v správním centru říše, tj. ve Vídni, sídlili Němci, působil i fakt, že obyvatelstvo německé národnosti mělo silné pozice v patricijské buržoazii na celém území státu. Tyto okolnosti přispívaly k upevnění pospolitosti německé národnosti. Německá národnost získávala privilegované postavení ve státě, zajišťované na území českém mimo jiné germanizující soustavou školskou. Uvolňování obyvatelstva ze svazků feudálních vytvářelo však podmínky pro konstituování národů nezávisle na centralismu, který dával přednost německému národu. A tak jsme svědky vzniku národních hnutí na celém území habsburské monarchie. Jazyková i kulturní tradice národností v jednotlivých historických zemích posiluje národní hnutí, která se dostávají do zřejmého rozporu s vídeňským centralismem, s privilegovaným postavením německého jazyka a nakonec i německého národa. Vzhledem k omezeným možnostem rozvoje má české národní hnutí, které vznikalo v poslední čtvrtině 18. století, své specifické zvláštnosti. Nedostatečná určitost českého národního území, obývaného i Němci, jakož i hospodářská souvislost s celoríšským vnitřním trhem, znemožňující rozvinout vlastní národní trh, způsobila, že nejreálnějším znakem národní pospolitosti se jevil jazyk a s ním spjatá tradice české kultury slovesné. České národní hnutí mělo proto ve svých počátcích vysloveně jazykový charakter.

Vznik českého národního hnutí měl za těchto okolností zcela mimořádný vliv na literární produkci v Čechách a na Moravě. Literaturu česky psanou doprovázela v literární produkci i literatura psaná latinsky a literatura psaná německy. Pro rozvoj českého národního hnutí měla vzhledem k jeho jazykovému charakteru důležitost především literatura psaná česky. Rozvoj této literatury byl však závislý na společenském postavení uživatelů českého jazyka a na stavu spisovné češtiny, na její kultivovanosti v poměru k potřebám soudobého vzdělání a poznání.

Česky mluvil v druhé polovině 18. století jen venkovský a městský lid; šlechta i patricijské měšťanstvo mluvilo většinou německy. Proto byly i společenské pozice českého národního hnutí velmi slabé. Přitom byl však jeho rozvoj závislý na společenském rozvoji té třídy, která se na podkladě ekonomické situace stávala představitelkou progresivních tendencí v společenském dění, tj. buržoazie. K českému národnímu vědomí dospívali na podkladě svého mateřského jazyka jen příslušníci drobné buržoazie, a to v situaci, kdy jejich hospodářský a společenský vzestup býval často provázen příklonem k německé národnosti, která měla mnohem výhodnější možnosti rozvoje. Proto se české národní hnutí mohlo rozvíjet zprvu především na základně lidové, bylo podněcováno a živeno především zdola, vyplývalo z existence lidových mas, které mluvily česky a které v rámci svého osvobozovacího boje uplatňovaly i právo

na svobodný rozvoj své národnosti, národní vzdělanosti a kultury. Nepočetná národní inteligence, jež stála v čele národního hnutí, opírala se o latentní sílu ukrytou v lidové jeho základně, ale přitom vnášela do něho prvky buržoazního myšlení, směřující k upevnění hegemonie buržoazie v procesu formování národa. Zároveň s upevňováním pozic české buržoazie bylo možno v daných třídních poměrech postupně odstraňovat společenskou deklasovanost češtiny jako celonárodního jazyka spisovného.

Cesty a možnosti česky psané literatury

Mezi literaturou česky psanou a literaturou psanou latinsky a především německy existovala za daného stavu zcela jasná diferenciace vertikální: produkce náročnějších požadavků, pokud šlo o úkoly poznání vědeckého, o probíjení dobových idejí, o analýzu problémů politických, hospodářských a kulturních nebo pokud šlo o díla literatury krásné, o problémy umělecké, byla takřka výlučně německá, popřípadě latinská, zatímco české knihy byly určeny jen širokým vrstvám lidovým, sloužily potřebám církevního obřadu (knihy modlitební nebo zpěvníky) a církevní propagace. Světskou literaturu reprezentovala především produkce kramářská, jarmareční písňe nebo knížky lidového čtení. K tomu přistupovaly poněkud i knížky poučující o některých otázkách hospodářského nebo kulturního života. Takový charakter měla česky psaná literatura ještě v letech sedmdesátých a v letech osmdesátých se její situace po této stránce měnila jen nepatrně. Literatura, která měla jen druhotné a odvozené úkoly (knížky lidového čtení vznikaly většinou jen přetiskem starých textů), která si nekladla požadavky nejvyšší náročnosti, nerozvíjela se ani po stránce jazykové ve shodě se soudobými potřebami poznání. Kultura českého spisovného jazyka upadala, spisovný jazyk byl rozkolísaný po stránce hláskoslovné, tvaroslovné i lexikální, nemohl se opírat o pevné jazykové povědomí, které vyplývá z rozvinutého literárního života.

Za těchto okolností byla situace těch, kdo se pokoušeli změnit daný stav české literatury, spjatý tak úzce se stavem spisovného českého jazyka, velmi svízelná. Je přirozené, že se cílevědomější úsilí musilo opřít o zkušenosti soudobé inteligence, ale její postavení jako inteligence ji spíše od literatury psané českým jazykem odvádělo, neboť vlastní rozvoj vědy a myšlení se uskutečňoval v našich zemích především v oblasti spisovného jazyka německého. Mimo to bylo reformní úsilí, kladoucí důraz na rozvoj myšlení vědeckého, na rozvoj osvícenské ideologie, svázáno i s josefinismem, tj. s úsilím centralizačním, které zcela nutně preferovalo němčinu, i když nemělo nenávisť k češtině. V rámci těchto reformních tendencí bylo české literatuře vyhrazeno postavení literatury propagující vzdělání a nové ideje, popřípadě pečující o zábavu mezi lidem, tedy

opět jí byly vyhrazeny funkce osvětové, i když byly zaměřeny jinak, než tomu bylo v době výlučné nadvlády církevní.

Přitom osud české literatury byl závislý na tom, do jaké míry se podaří překonat nedostatky v české jazykové kultuře, jak se podaří zvýšit úroveň slovesných projevů česky psaných v souladu se soudobou vzdělaností, jak se podaří dosáhnout toho, aby se česká literární kultura stala výrazem národní společenství v celé rozloze jejích kulturních potřeb.

Tento úkol, vyvěrající z objektivních potřeb rodícího se národního hnutí, nebyl za daných okolností plněn vždy přímočaře a ne vždy ve shodě s pokrokovými tendencemi společenskými. V soudobé literární tvorbě se uplatňují, pokud jde o celkové zaměření literárního úsilí, tři tendence, které zároveň ilustrují rozličné zájmy společenské ve vztahu k osudům české literární kultury.

1. Národní hnutí, volající po uplatnění národního jazyka, mohlo se v dané chvíli opřít též o nálady ozývající se v české šlechtě, která zdůrazňuje svůj zemský patriotismus v protikladu k josefínskému centralismu. Ačkoliv se tato šlechta dokonale odcizila české kulturní tradici, přece jen její sepětí s historickými právy Českého království vyvolávalo naděje, že by se mohla stát mocnou záštitou národního hnutí. Odtud pokusy získat u ní porozumění pro český jazyk a apelováním na historické tradice upevnit její vztah k české kulturní minulosti. Je charakteristické, že většina těchto pokusů měla obranný ráz, že směřovala proti soudobým uniformujícím tendencím a že přejímala obvykle konzervativní rysy. Na tom nic nemění ani fakt, že i v těchto projevech nalezneme některé ideje osvícenské, že i v nich se projevuje moderní racionalismus a kriticismus, že se nově zdůvodňují a právem přirozeným posilují nároky historické a že obrana českého jazyka i historie prospívá z valné části národnímu hnutí jako celku. Rozhodující je okolnost, že zaměřením na šlechtu se národní hnutí spojovalo s třídou, která nemohla zajistit jeho rozvoj v souladu s bojem proti feudálnímu zřízení. Příslušníci šlechty se ve své většině nezačleňovali do české národní společenství (jejich obcovacím jazykem zůstala němčina), s potřebami českého národního hnutí jen koketovali a navíc mu vtiskovali tendence odpovídající jejich úzkým zájmům třídním. Už sám fakt, že většina literárních projevů určených šlechtě musila být zprvu publikována německy nebo latinsky, aby byla přístupná jejím příslušníkům, odhaluje dostatečně vnitřní rozpory v dané tendenci.

2. V lepším souladu s přirozenými podmínkami rozvoje národního hnutí byly ty tendence literární, které ve shodě s úsilím reformním a přímo s josefinismem byly orientovány k lidu s úmyslem vzdělávat jej a připravovat jej takto pro nové úkoly spjaté se vznikem volné pracovní soutěže. Uvědomělá činnost lidovýchovná šířená českým jazykem umožňovala upevnit jazykovou kulturu, řešit nově otázku lidového čtení, zorganizovat základy českého novinářství a českého knižního trhu, vytvořit české divadelní publikum.

Tato činnost však nestačila k tomu, aby na našem území vytvořila centra česky psané literární kultury, která by byla na nejvyšší úrovni současného stavu poznání a vzdělání. Proto mají všechny lidovýchovné tendence převážně charakter tvorby odvozené. A tak výhoda vyplývající z toho, že tvorba se zaměřením lidově výchovným udržovala kontakt s jádrem česky mluvícího obyvatelstva a že využívala i tradic folklórní literatury, nebyla vyvažována úsilím o změnu daného stavu, tj. úsilím, jež by vymanilo českou literární tvorbu z její společenské podřízenosti.

3. Vedle tendence obranné a lidově vzdělávací uplatnila se tendence k náročné literatuře česky psané v sledovaném období jen nevýrazně. V daném stadiu se nepodařilo vytvořit homogenní publikum pro literární tvorbu tohoto druhu. Vznikaly pokusy (především v poezii) o vytvoření literárních děl, která by odpovídala vkusu, který běžně ovládal soudobou tvorbu německou, francouzskou, polskou nebo ruskou v salónech šlechtických nebo měšťanských. Objevovaly se pokusy o překlady některých klasiků světové literatury, popřípadě překlady soudobých cizích děl literárních. Těžiště významu všeho tohoto podnikání netkvělo však v tom, že by tím byly uspokojovány požadavky česky mluvícího publika, jako spíše v tom, že se těmito pokusy zvyšovala kultura české tvorby umělecké, že tu byly řešeny určité otázky básnické techniky, které vytvořily základy pro obrozenskou tvorbu budoucích let. Úzká vrstva inteligence, která stála za tímto programem, byla více nebo méně proniknuta josefinismem a reformními tendencemi zajímavými se i o prostý lid. Přesto se snažila získat i zájem šlechty, v níž chtěla vyvolat uvědomění jazykově národní.

Sledované tři tendence nám odhalují postavení české literatury v daném stadiu, její problémy společenské, její sepětí s otázkou boje proti feudalismu i s otázkami národního hnutí, jakož i její problémy jazykové a technické. První tendence spojovala rozvoj české národní a literární kultury se zájmy odumírající třídy společenské, odcizené národní pospolitosti. Měla na mysli spíše minulost, kterou chtěla postavit proti přítomnosti. Druhá tendence spojovala rozvoj české národní kultury s lidovými masami, pohybovala se na reálné půdě, byla zárukou demokratičnosti české národní literatury, nebyla však ve shodě se stavem soudobé vzdělanosti. Třetí tendence bojovala zatím o své oprávnění, byla nejmělejší v cílech, měla na mysli úkoly, k nimž představitelé národní společnosti, především její buržoazie, dosud nedospěli. Pracovala pro budoucnost, proto byly výsledky její práce pro další rozvoj české literatury nejdůležitější.

Srážky mezi „schöngeisty“ a vlastivědnými učiteli

Abychom pochopili podmínky rozvoje česky psané literatury v daném období, je třeba znát celé soudobé ovzduší literární — umělecké i učené —, které se v našich zemích neomezovalo jen na produkci českou. Ta

měla po celou sledovanou dobu stále ještě vedle produkce psané německy a latinsky postavení podřadné. Právě proto měly tendence projevující se v literárním vkusu šířeném německy, popřípadě otázky, které byly předmětem vědeckého zkoumání, značný vliv na vznikající literaturu českou. Zejména v oblasti vědy řešily se problémy, které měly pro osud budoucí české literatury, pro upevnění jejích jazykových základů, pro ujasnění možností jejího rozvoje, pro poznání jejích starších tradic hlubší dosah než vlastní česká beletrie, která nepokročila příliš daleko nad okruh prvních pokusů více či méně zdařilých.

K propagaci německé literatury, německé jazykové kultury, stylistické dovednosti a vkusu přispěl podstatně KAREL JINDŘICH SEIBT (1735—1806), který byl jmenován v roce 1763 profesorem krásných věd na pražské universitě. Krásnými vědami se rozuměla praktická morálka („Klugheitslehre“), vychovatelství, německý sloh a dějiny literatury. Seibt byl žákem lipské university a ve svých přednáškách se přidržoval svých učitelů Gellerta a Gottscheda. Vliv Seibtova působení nám vyličil F. M. Pelcl takto: „Uplynulo jen několik málo let a již byly vynikající spisy německých krasoduchů v rukou všech. I dámy, které dotud jen francouzskou literaturu znaly, četly nyní Gellerta, Hagedorna, Rabenera, Gleima, Geßnera, Kleista a jiné. Mladí lidé obou pohlaví čítali tyto spisy tak horlivě, že je jen tak brzy nevydávali z rukou. V zahradách, na procházkách a dokonce na veřejných ulicích bylo možno je potkati s Wielandem nebo Klopstockem v ruce. Tím se mezi Čechy stále víc a víc rozšiřoval nejen tento (německý) jazyk, ale také i německý vkus a německá literatura.“

Na počátku let sedmdesátých vycházely v Praze tzv. morální časopisy *Die Unsichtbare* (1770—1771), *Die Unsichtbaren* (1771—1772) a konkurenční *Die Sichtbare* (1770—1771) a *Meine Einsamkeiten* (1771—1772). Tyto týdeníky se pokoušely zábavným způsobem probírat otázky veřejné i soukromé morálky, nevyhýbajíce se módním povrchnostem a skandálními historkám. Setkáváme se tu i s poezií a s otázkami literárními. Těmto otázkám byl pak veskrze věnován literárněkritický časopis *Neue Literatur* (1771—1772), jenž si kladl za úkol sledovat soustavně a kriticky knihy vydávané v Čechách, jakož i pražskou dramaturgii, ale pro nedostatek soudobé produkce musil referovat i o spisech starších. Byl ovládán především Seibtem.

Zároveň začal vycházet v roce 1771 časopis *Prager gelehrte Nachrichten* (vycházel do druhé poloviny roku 1772); za vedení IGNÁCE BORNA (1742—1791) soustředil kolem sebe nejvážnější pražské učence, kteří na rozdíl od „schöngeistů“ seskupených kolem Seibta toužili podle soudobého výroku J. F. Opitze „*po slávě důkladných učenců*“. Časopis vycházel ze zřetelů patriotických, chtěl proti kosmopolitním tendencím vědeckým vyzdvihnout učenost rakouskou. Ideově souvisel tedy s osvícenskými tendencemi centralizujícími, projevoval se tu vliv nejvýznamnějšího představitele tohoto směru, profesora vídeňské university a publicisty Josefa Sonnenfelse. Kritika přežitků společenských, namí-

řená proti výsadám stavů a církve, byla u něho spjata s úsilím vybudovat státní zřízení v Rakousku na ekonomických základech fyziokratických a na jednotné správě opřené o „všeobecný národní jazyk“ německý.

Vedle těchto tendencí se však v Učených zvěstech ponenáhlu uplatňovaly zřetele patriotismu pojatého úžeji, tj. zemského patriotismu českého. Ještě plněji je nalezneme vyjádřeny ve sborníku vydávaném latinsky a určeném především obci vědecké, tj. v *Acta litteraria Bohemiae et Moraviae* (1774—1783), vydávaných MIKULÁŠEM ADAUKTEM VOIGTEM (1733—1787) a věnovaných domácí literární produkci současné i minulé. Tendencím domácího a v podstatě obranného patriotismu sloužily též oba velké soubory životopisů slavných mužů české vědy a českého umění, latinské *Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae* (1773—1774) a německý překlad *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* (1773—1782). Autory byli M. A. Voigt a FRANTIŠEK MARTIN PELCL (1734—1801), na překladech do němčiny měl účast i Born. Byly namířeny proti módnímu „schönggeistovství“. F. M. Pelcl vzpomínal na jejich vznik takto: „Když se tehdy v Praze někteří krasoduchové snažili tvrdit, že v Čechách až do té doby nekvetly vědy a umění, přivedlo to našeho Voigta, který byl přesvědčen o opaku, do vlasteneckého rozhorlení. Rozhodl se tyto neznalé hanobitele vyvrátit a čest vlasti zachránit.“ Zároveň však byla tato díla adresována české šlechtě ve snaze vzbudit její zájem o domácí tradici a podpořit takto i její boj proti rakouskému centralismu. V úvodu k druhému svazku spojoval Voigt rozvoj domácí vědy a kultury přímo s osudem české šlechty: „Šlechta jest ozdobou každého ušlechtilého národa; vědy však jsou ozdobou šlechty.“

Společnost nauk — Vědy přírodní

V této situaci, kdy na sebe narážely několikeré tendence, vytvořili vědečtí pracovníci na počátku roku 1774 *Soukromou společnost nauk*, která začala v roce 1775 vydávat svůj vědecký orgán, *Abhandlungen*. Byla to po Společnosti neznámých vzdělanců v zemích rakouských (*Societas incognitorum*), založené v roce 1747 v Olomouci Josefem Petraschem, druhá vědecká společnost na českém území. Šlo zprvu o zcela volné sdružení vědeckých pracovníků, kteří se již v dřívějších letech stýkali přátelsky a které společný zájem o vědu sváděl dohromady. Teprve v roce 1784 dostává Společnost, přezvaná na *Českou společnost nauk* (*Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*), pevnější organizaci. Od roku 1790 nesla titul *Královská česká společnost nauk*, když se předtím marně ucházela o oficiální uznání císařským domem.

Ustavení Společnosti bylo velmi výrazným svědectvím rozvoje vědecké práce v našich zemích. Společnost soustřeďovala pracovníky nejrozličnějších oborů a rozličného vědeckého zaměření. Důležité bylo, že se v soudobé vědecké

činnosti na našem území vypracovávala nová představa vědy, že tu byly dány předpoklady k rozvoji vědecké metody a vědeckého myšlení. Nedůvěra k legendám nebo neověřeným zprávám a tvrzením, úsilí o úplné sebrání všech dokladů, kriticismus provázející podrobnou analýzu všech dokladů nebo jevů, touha po systemizaci faktů a po racionálně uspořádané argumentaci, snaha hledat novou vědeckou tematiku kladením otázek směřujících k postižení příčin nebo užitečnosti a prospěšnosti sledovaných jevů, to vše vyznačuje velmi výrazně nový stupeň vědecké práce v našich zemích. Ideologické tendence měly ovšem vliv na kladení i řešení jednotlivých problémů (vedle obecných tendencí osvícenských se tu uplatňovaly vlivy svobodných zednářů, vztah k josefinismu nebo k zájmům šlechty), zároveň však vznikalo vědomí o vědě nezávislé na bezprostřední společenské objednávce, kladoucí do popředí sílu vědeckého poznání, jež je samo schopno utvářet lidskou společnost novým způsobem. Na půdě Společnosti byl sveden zápas o poměr teoretického výzkumu a praktické aplikace a byly tam vysloveny požadavky, jež znamenají přímo obhajobu principu vědecké svobody a nezávislosti vědecké práce. V memorandu zaslaném Společností guberniu 10. července 1788 se praví: „Láska k vlasti a náklonnost k vědě byly až dosud jedinými hybnými silami, jež jsme znali; pracovali jsme, protože nám bylo potěšením býti užitečnými vlasti, a jediné toto bylo naší odměnou; pracovali jsme dobrovolně, kdy a jak jsme chtěli. Pouhá myšlenka úředního dozoru, předpisu a nátlaku, které z věcí a času činí povinnost, zabila by podnět naší píce.“ Koncepce „svobodné vědy“ umožňovala vědě, aby v dané situaci pomáhala překračovat rámec představ upevněných tradicí a aby vytvářela základy nové společnosti, vymaňující se z feudálních vztahů, a to často bez ohledu na subjektivní přesvědčení vědeckých badatelů.

„Společnost“ měla dvě sekce, jednu pro vědy přírodní a matematiku a druhou pro historii, vlastivědu a jazykozpyt. Přírodní vědy byly povolány k tomu, aby svým výzkumem připravovaly industrializaci země, aby pomáhaly rozvoji zemědělství a rozvoji výroby. Ti, kdo ve Společnosti nebo v českých zemích přispěli podstatně k rozvoji přírodních věd, byli zpravidla universitní profesori, popřípadě šlechtici, kterým jejich stav umožňoval věnovat se svobodně vědeckým zálibám. V matematice a fyzice prosluli profesori JOSEF STEPLING (1716—1778), JAN TESÁNEK (1728—1788) a ANTONÍN STRNAD (1749—1799), který obdobně jako Stepling věnoval zvláštní pozornost astronomii. Profesor STANISLAV VYDRA (1741—1804) byl mimo jiné i autorem českého spisu *Počátkové aritmetiky* (vydal je v roce 1806 J. Jandera), podporujícího národní hnutí již jazykovou stránkou svého textu. Ve studiu přírodovědném měl přední místo IGNÁC BORN, vynikající mineralog a přitom duch naplněný osvícenským cítěním (byl svobodný zednář), namířeným proti církvi a mnišům, proti nimž napsal satirický pamflet, tzv. *Monachologii* (1783). Za svého

pobytu v Čechách (do r. 1776) byl hlavním iniciátorem vědeckého života a jedním ze zakladatelů Společnosti. Mineralogický průzkum českých krajů prováděl i FRANTIŠEK AMBROŽ REUSS (1761—1830), působící v Bělině. Přírodovědným studiím věnovali se i někteří šlechtičtí mecenáši vědeckého ruchu u nás v té době. Přírodovědecké zájmy měl FRANTIŠEK JOSEF KINSKÝ (1739 až 1805), spolutvůrce Společnosti, nejvýznamnější představitel té domácí šlechty, která spojovala úsilí o moderní výchovu šlechty se zájmem o domácí tradici a o český jazyk, aniž ovšem v nejmenším ustupovala od němčiny (viz str. 38). Mineralogem a chemikem se zvláštními zájmy technickými byl JÁCHYM ŠTERNBERK (1755—1808), proslulý též svými cestami po cizině, zejména cestou do Ruska, popsanou ve spise *Bemerkungen über Rußland auf einer Reise gemacht im Jahre 1792—1793* (1794).

Pozornosti se těšily i vědy biologické a lékařské. Ve Společnosti měly svého mluvčího v horlivém organizátoru vědeckého života lékař JĀNU MAYEROVI (1754—1807), vědecky nejvýznamnějším jejím členem byl však profesor lékařské fakulty, působící od roku 1791 ve Vídni, JIŘÍ PROCHÁZKA (1749 až 1820), fyziolog světového významu. Na osobě Procházkově lze ukázat, že soustavné propracovávání metod přírodovědného zkoumání uvádělo badatele v ojedinělých případech k závěrům, které byly svým způsobem v rozporu s idealistickými a racionalistickými tezemi osvícenství. Procházkovy poznatky získané při studiu duševních pochodů podmíněných nervovou činností přivádějí jej i k základům materialistického výkladu přírody.

Se změnami v soudobé ekonomice souvisel i rozvoj věd technických a zemědělských. Společnost se nevyhýbala úkolům praktickým, měla na mysli společenskou užitečnost vědeckého bádání, i když odmítala v letech osmdesátých podřídit se praktikismu a splynout s Hospodářskou společností v Čechách. K technickým vědám měl z nejstarších členů Společnosti nejbližší TOBIÁŠ GRUBER (1744—1806), jenž se zabýval stavitelstvím vodním a pozemním, největší podporu vědám technickým poskytl však matematik FRANTIŠEK GERSTNER (1756—1832), jenž uvědoměle usiloval o rozvoj domácího průmyslu výchovou mladých techniků; pro ně založil v roce 1806 pražský polytechnický ústav.

Vědy historické

Zatímco studium v oblasti věd přírodních mělo velký význam pro rozvoj nových odvětví i forem výrobních, literární produkce v oblasti věd společenských působila přímo nebo nepřímo na charakter ideologických představ a na společenské vědomí obyvatelstva. Veliký rozvoj studia historického, vlastivědného i filologického měl pak dalekosáhlé důsledky pro rozvoj českého národního hnutí a tím i pro rozvoj české národní literatury.

Historikové v druhé polovině 18. století vycházeli ještě z dědictví minulosti. Velké boje mezi reformací a protireformací podnítily rozsáhlou činnost historiografickou, neboť obě strany se snažily svoje pojetí křesťanství opřít o historický pohled na křesťanskou tradici a na dějiny církve. Na straně katolické vznikaly působením církevních řádů, především jezuitů a benediktýnů, celé školy, které si kladly za cíl shromáždit a publikovat nejvýznamnější dokladový materiál k dějinám církve. Dokument má větší hodnotu průkaznou než kronikářské zpracování. Jezuitská akce, vedená tzv. *bollandisty*, kteří z podnětu J. Bollandy zahájili r. 1643 monumentální edici nejvýraznějších svědectví a dokumentů k životu a dílu světců *Acta sanctorum*, měla u nás nejvýznamnějšího přispěvatele a stoupence v jezuitovi Bohuslavu Balbínovi. Zájem o historické dokumenty přerostl v díle Balbínově i v díle Tomáše Pešiny z Čechorodu původní cíle hagiografické a rozšířil se na všechny materiál vlastivědný. Význam těchto akcí podnikaných na naší půdě tkvěl, pokud jde o rozvoj historické vědy, spíše v akumulaci historických dokladů a fakt než v kritickém jejich zpracování. I když již bollandisté ověřovali autentičnost svých pramenů, přece jen tendence kritické vyrůstaly na našem území mnohem výrazněji z podnětů uplatňujících se v tzv. *maurinské škole*, nazývané podle kongregace sv. Maura v benediktýnském řádu ve Francii. Její představitelé Jean Mabillon (1632—1707) a Bernard de Montfaucon (1655—1741) položili základy k pomocným vědám historickým, především k diplomatice a paleografii a tím dali i studiu pramenů nové vědecké předpoklady. K pramenům se upírala pozornost některých příslušníků řádu benediktýnského v Čechách a na Moravě, kteří se pokoušeli sebrat, popřípadě též kriticky zhodnotit a vydat dokumenty k dějinám domácím, zápasíce často i s neporozuměním u svých představených nebo narážejíce na nemožnost publikovat výsledky své práce. Patřil k nim MAGNOALD ZIEGELBAUER (1689—1750), působící načas i jako sekretář olomoucké společnosti Petraschovy, a jeho pomocník v činnosti sběratelské, jakož i nástupce v sekretářské funkci OLIVER LEGIPONT (1698—1758), dále též rajhradský probošt JOSEF BONAVENTURA PITR (1708—1764), pozoruhodný i svým zájmem o dějiny husitství.

Vlastní tíhu práce spočívající v kritické revizi všech historických pramenů a zpráv převzal však s velikou houževnatostí piarista GELASIUS DOBNER (1719—1790). Na rozdíl od svého vrstevníka jezuitu FRANTIŠKA PUBIČKY (1722—1807), který spatřoval cíl v celistvém, převážně kompilačním vyličení dějinných událostí v Čechách v desítisvazkovém díle *Chronologische Geschichte Böhmens* (1770—1801), postupoval Dobner cestou analytické kritiky. Vyšel ze souborného vyličení českých dějin v kronice Hájkově, jejíž latinský překlad vydával, ale těžiště své práce spatřoval v poznámkách, v nichž na podkladě dokumentů většinou Hájka vyvracel nebo uváděl na pravou míru (*Venceslai Hájek a Libočan Annales Bohemorum* I—VI, 1761—1782). Dospěl touto metodou jen

k roku 1198, přesto však právě toto dílo, svým pojetím hybridní, znamenalo skutečný převrat v domácím dějepisectví, neboť otevřelo cestu četným otázkám, jež nyní čekaly na své vědecké zodpovědění. Nezůstalo jen při kritickém vydávání pramenů (sám Dobner vydával sbírku starých dokumentů *Monumenta historica Bohemiae nusquam antehac edita* I—VI, 1764—1785), ale vznikaly vědecké spisy, které měly živý ohlas. Dobnerovo odmítnutí pokládat praotce Čecha za osobu historickou vyvolalo velkou diskusi, v níž tradiční pověst a víra v kronikáře stála proti vědecké skepsi a touze po pravdě: „Jest přední povinností historikovou, aby z lásky k vlasti a k vědě vymýtil vše, co bylo vymyšleno věkem pozdějším, a tím zachránil národ svůj před posměchem ciziny.“

Dobner a „dobneriáni“ stáli na počátku let sedmdesátých v čele vědeckého pokroku v našich zemích, měli vedoucí postavení v Prager gelehrte Nachrichten i v Soukromé společnosti nauk a svou vědeckou metodou připravovali zcela zřejmě cestu novým společenským silám a myšlenkám. Přitom však podněty k Dobnerově činnosti historiografické vycházely ze zájmů stavů a stavovské šlechty a byly rozvíjeny v kruzích církevních. V boji proti panovnickému absolutismu měla šlechta spolu s církví zvýšený zájem na studiu historickém, kritické hledání pravdy v minulosti přivádělo však historiky leckdy i proti jejich vůli do rozporu s vlastními základy feudální a církevní ideologie i autority. Jasně se to projevilo ve chvíli, kdy se předmětem vědeckého sporu stávaly otázky, jejichž řešení již samo o sobě bylo příznakem nové doby.

Fakt, že se kritika pramenů nezastavila ani před Janem Nepomuckým, světcem, který symbolizoval samého ducha rekatolizace Čech, svědčí dostatečně o vítězství vědy nad vírou. Již v roce 1747 dospěl augustinián ATHANASIUS (ELIÁŠ SANDRICH, 1709—1772) v neotištěném spise k závěru, že Hájkův Jan z Nepomuku, domněle popravený v roce 1383 pro neprozrazené zpovědní tajemství, je ve skutečnosti totožný s generálním vikářem Janem z Pomuku, jenž byl z rozkazu Václava IV. utracen pro spory mezi králem a arcibiskupem. Teprve doba josefínská poskytla příležitost k otevřeným útokům na protireformačního světce. Učinil tak zejména v roce 1783 JOSEF DOBROVSKÝ (1753 až 1829), který domyslel poznatky Athanasiovy a po vzoru osvětských Geißel der Prediger, stíhajících nedostatky soudobých kazatelů, zaujal kritické stanovisko ke kázání F. E. Schönfelda, který oslavoval zásluhy Jana Nepomuckého. Ve sporu, který svými důsledky šel proti autoritě církve, postavil se Dobner na stanovisko víry a v polemice s Dobrovským hledal na podkladě kombinací cestu k záchraně svěctví Jana Nepomuckého.

Ještě významněji ilustrovaly nástup osvětského kritického racionalismu spisy a studie zabývající se Janem Husem. Profesor církevních dějin na pražské universitě KAŠPAR ROYKO (1744—1819), katolický kněz slovinského původu, napsal obsáhlý spis zabývající se koncilem kostnickým (*Geschichte der großen allgemeinen Kirchenversammlung zu Konstanz* I—IV, 1780—1785, 2. vyd.

1796), jehož druhý díl obsahoval ospravedlnění Husa a jeho učení. Nešlo tu již jen o vědecky dokumentované osvětlení Husova života, ale Hus tu byl zcela zřejmě pojat jako zjev předznamenávající novou dobu. Katolický kněz, kazatel, publicista a romanopisec AUGUSTIN ZITTE (1752—1785) vypsal život a působení předchůdců Husových, Jana Wiclifa i M. J. Husa (vyšlo ve čtyřech svazcích v letech 1786—1790). Odmítl tezi o Husově kacířství, podle jeho přesvědčení stal se Hus obětí církve pro svou odvahu ukázat na zlořády kléru; viděl jej očima osvícence, bojujícího proti přežitkům zastaralé moci církevní. Není náhodou, že se josefínské akce, zavádějící toleranci, omezující autonomii církevních hodnostářů a rušící kláštery, pociťují jako ožívání husitského ducha. F. M. Pelcl připomíná, jak byl Josef II. stíhán posměškem, spojujícím jej se jménem Husovým: „*Joannes Hus I. — Josef-Hus II.*“ U všech soudobých historiků se ovšem neprojevovala stejná ochota k popření Husova kacířství (především u Voigta), mnozí pak nemají porozumění pro náboženský charakter ideových sporů středověkých (například Dobrovský), přesto však vítězí obecná potřeba respektovat kulturní hodnoty vytvořené Husem i českou reformací a překonat takto předsudky i křivdy minulé doby.

Josefínské období značně přispělo ke krystalizaci rozličných tendencí v historiografickém studiu u nás. Vlastní silou historiografie daného období byl stále kriticismus, který vedl k přezkoumání heuristických základů dějepisného poznání. Samy metody kritického zkoumání propracovával především J. DOBROVSKÝ, který vnesl do zkoumání i hlediska jazykovědná a textově kritická. Vyvrcholení jeho studií pramenných představovaly jeho kritické rozbor nejstarších legend, jež pod souhrnným titulem *Kritische Versuche die ältere böhmische Geschichte von späteren Erdichtungen zu reinigen* uveřejňoval od roku 1803. Nepopíratelný rozvoj dějepisu jako vědy se dále projevoval i v studiu speciálních oborů, například numismatiky (M. A. VOIGT), historické topografie (v Čechách ji zpracovával JAROSLAV SCHALLER, 1738—1809, na Moravě FR. SCHWOY, 1742—1806), statistiky (JOSEF ANT. RIEGGER, 1742—1795), starožitností (JOSEF VRATISLAV MONSE, 1733—1793), dějin umění (JAN BOHUMÍR DLABAČ, 1758—1820), dějin právních (v Čechách VOIGT, na Moravě MONSE), a velikým úsilím v sbírání i vydávání dokumentů (měli na něm účast především DOBROVSKÝ a PELCL edicemi *Scriptores rerum bohemicarum* I—II, 1783—1784, na Moravě pak byli nejhorlivějšími sběrateli JAN PETR CERRONI (1753—1826) a OTTO STEINBACH z KRANICHSTEINA (1751 až 1791).

Pokud však jde o cíle zpracování, projevují se tu vedle obecného úsilí o bohatou materiálovou dokumentaci a o kritický přístup k pramenům rozličné ideové tendence aktuálního dosahu společenského. Nejvýznamnějším představitelem tendencí centralistických, celoříšských a tím i germanizujících byl J. A. RIEGGER, jehož studie hodnotily vlastivědný materiál český z hlediska

ekonomických i správních potřeb celé monarchie. Naproti tomu četné historiografické studie jiné se dostávají do přímého konfliktu s tímto centralistickým směrem. Jsou motivovány domácí situací, existencí česky mluvícího lidu, existencí historie, která je pocítována jako historie národní. Poněvadž však soudobá česká buržoazie nebyla pro svou slabost schopna převzít aktivní úlohu v národním hnutí, bývá apologie domácí kultury a velikosti domácí historie, která dobře odpovídala i zájmům tohoto hnutí, opírána o mocenské zájmy domácí šlechty, jež bojovala o zachování rodových výsad a feudálního zřízení. Studium minulosti bývá takto leckdy spojováno s obhajobou starého světa, oslavou šlechtických rodů a představitelů feudální moci. Představitelé teritoriálně pojatého historismu dostávají se takto do rozporů, jež v dané situaci nebyli s to překonat. Hledisko národní, projevující se ohledem na česky mluvící lid, se jim pod rukama proměňuje v hledisko státoprávní, vycházející ze zájmů českému národu odcizené šlechty. Tyto rozpory lze velmi dobře sledovat na díle nejvýznamnějších představitelů tohoto obranného směru, na M. A. Voigtovi (těžiště jeho práce leží v literární historii) a F. M. Pelclovi.

Pod vlivem Montesquieuova Ducha zákonů napsal VOIGT spis *Über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern* (1788). Otázka, kterou se zabýval, byla již sama o sobě spjata s osvícenským myšlením, odpovídala potřebám doby, jež přímo vyžadovala nového řešení právních vztahů. V knize, která sleduje přirozené podmínky pro vznik zákonů, projevil Voigt porozumění pro všechny doklady demokratického citění. Apologetický záměr ho nadto přiváděl až k nekritické oslavě českého dávnověku. Bez ohledu na soudobé potřeby demokratické dostává se však vrcholného uznání Zemskému zřízení vladislavskému, zřejmě proto, poněvadž zajišťovalo české šlechtě její stavovské postavení v protikladu k absolutní moci panovnické. „Demokratické“ hledisko nesloužilo tedy buržoazii a jejímu boji proti feudalismu, mělo přispět k odstranění absolutismu a k obnovení staré a zřejmě přežilé formy feudalismu stavovsky pojatého.

Rovněž F. M. PELCL byl proniknut osvícenským kriticizmem. Směřoval k pravdivému a dokumentovanému poznání historických fakt. Tímto duchem byly nesený jak jeho drobné studie (např. o Sámovi), tak jeho velké monografie o Karlu IV. (1780—1781) a Václavovi IV. (1788—1790), které byly součástí soustavného boje proti nedoloženým a neověřeným předsudkům minulosti. Potřebám národního boje však vyhovovaly lépe souvislé dějiny než analytické práce monografické. Již v roce 1774 vydal Pelcl po prvé svou *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die itzigen Zeiten* (další vydání v roce 1779 a 1782). O něco později (1785 a 1788) vydal dvojdílný pokus o stručné dějiny Moravy i J. V. Monse.

Pelclovo vlastenectví se však neomezilo na tuto německou apologii české minulosti. Protože spojoval otázku národní co nejtěsněji s otázkou rozvoje českého jazyka, rozhodl se napsat svůj obraz českých dějin též jazykem českým.

Ačkoliv šlo o dílo populární, přece se svým kritickým zřetelem k pramenům podstatně odlišovalo od překonané „staré“ Kroniky Hájkovy. Odtud i jméno Pelclových dějin *Nová kronika česká*, jejíž tři díly (1791, 1792, 1796) dospěly až k roku 1378. Vyšla-li kronika česky, mohla počítat jen s čtenáři znalými češtiny, především s lidovými čtenáři. Pelcl věnoval však svou knihu manželce českého purkrabího, hraběnce Marii z Rottenhanu, jako by věřil, že se ve své české podobě stane bližší i představitelům české šlechty. Je to svědectví rozporů, které Pelcl nedovedl ve své době překonat. Jako historik si dobře uvědomoval společensky podřízené postavení českého jazyka ve srovnání s minulostí a ve své rozpravě o dějinách Němců a německé řeči v Čechách (*Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen*, 1788 a 1790) propadal pesimistickým náladám, uvažoval-li o soudobých vyhlídkách češtiny v boji proti centralizujícímu tlaku spojenému s podporou němčiny, především ve škole. Hledal-li naději, spatřoval záchranu zpravidla v státoprávním smýšlení domácí šlechty (o tom svědčí i jeho *Paměti*, zachycující jeho postupné rozčarování z vlády císaře Josefa II.). To všechno ukazuje dvojí tvář patriotického historismu těchto let. Stával se jednou projevem síly, podruhé slabosti, podle toho, s jakými konkrétními společenskými zájmy byl spojován.

Studie literárněhistorické a jazykovědné

Pro rozvoj česky psané literatury měly ovšem největší význam ty studie historické, které měly na mysli především literaturu, tj. literární dějepis. Rozvoj literárněhistorického bádání nelze však sledovat bez zřetele k otázkám jazyka a rozvoje soudobého jazykozpytu. Jazykový charakter českého národního hnutí podněcoval zájem o český jazyk, o jeho rozvoj a kulturu, o jeho poznání praktické i teoretické. Na rozvoji jazykové kultury a na poznání jazykových tradic literatury česky psané byl však závislý též osud soudobé české literatury. Proto se hlediska jazyková a literární těsně prostupují a vzájemný vztah těchto hledisek podmiňuje charakter studia literárněhistorického i jazykozpytného.

První etapa má takřka veskrze ráz apologetický. Jako českou minulost bylo třeba i český jazyk a českou literární produkci bránit proti těm, kdo zatlačovali hodnoty domácího života hodnotami cizími. M. A. Voigt opatřil svá *Acta litteraria* příznačným motem: *Vitio malignitatis humanae extera semper in laude sunt, domestica in fastidio* (Lidská zloba vždy cizí chválí, domácím opovrhne). Lidskou zlobu představovaly soudobé kosmopolitní a uniformující tendence, které zatlačovaly do pozadí nejen státoprávní postavení historické šlechty, ale zároveň i kulturní hodnoty spjaté s domácí tradicí a touto historickou šlechtou většinou pomíjené. Latinsky psaná Balbínova *Obrana jazyka slo-*

vanského, zvláště českého byla vydána po prvé PELCEM v roce 1775 a stala se modelem pro četné jiné obrany českého jazyka, které nejen vychvalovaly jeho dřívější „slávu a výbornost“, ale zároveň připomínaly obyvatelům českých zemí, především privilegovaným, že je věcí jejich zájmu, aby věnovali pozornost jazyku, jímž hovoří jejich poddaní a jenž je domácím jazykem v zemi, kterou politicky i mocensky reprezentují. F. M. Pelcl, vycházející ze svého vlasteneckého uvědomění, se v předmluvě k edici *Příhod Václava Vratislava z Mitrovice* z roku 1777 pokoušel získat šlechtu pro češtinu až nedůstojným pochlebováním: „Sám jsem se tomu častokrát diviti musil, že tu jazyk český z ust pánův našich tak líbezně, tak mile, a jako by jim byl nejpřirozenější byl, znívá.“ Někteří šlechtici pak sami vyzývali ostatní, aby se učili českému jazyku, tak FR. J. KINSKÝ ve svém spise zabývajícím se výchovou soudobého šlechtice *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen* (1773). Moravan JAN ALOIS HANKE (1751—1806), nadšený josefinista, pokoušel se získat své krajany (nejen šlechtice) pro češtinu ve své *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur* (1783).

Významnější jsou však ty obrany českého jazyka, které jsou psány česky a obracejí se proti těm příslušníkům národní společnosti, kteří svou netečností k národnímu jazyku zavinili jeho úpadek. Nejradikálnější po této stránce je *Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům, též mnohým vlastencům v cvičení se v něm liknavým a nedbalým sepsaná* (1783), pocházející od KARLA IGNÁCE THÁMA (1763—1816). Thámův spis nedošel sice většího rozšíření, přitom však vycházel z přirozených společenských základů národního hnutí. Thám vedl rozlišující čáru mezi hubiteli a podporovateli národního jazyka; vyplývalo z dané situace, že nejhorší obvinění vrhal v tvář české šlechty: „Vás viním, ó kletí zemané a šlechtici, ježto liknavostí a nedbanlivostí jste takměř zvášnivěli. ... Ouprava, skvostnost, zpupnost a lakota osedlala vás tak, že není lze něčeho vlasti prospěšného obmejšleti, tím méně co předsevzítí a v skutek uvéstí.“ Ostatní obrany psané českým jazykem — tak *Vznešenost řeči české nebo vůbec slovenské* od JANA HRDLÍČKY (1741—1810), uveřejněná na Slovensku v Starých novinách literního umění (1786), a *Sláva a výbornost jazyka českého* (1792) od JANA RULÍKA (1744—1812) — vyzdvihovaly vlastnosti češtiny, její širší slovanskou příslušnost. Ačkoliv i ony se opíraly více o minulost než o současnost, přece jen vycházely především z přirozených a nezadatelných práv češtiny, která bez ohledu na jazykové znalosti u privilegovaných příslušníků země je třeba respektovat v zájmu českého národa. Na této základně stojí i žádost, kterou Dobrovský připojil „jménem mnoha set tisíců“ ke své přednášce proslovené v roce 1791 před císařem Leopoldem v České učené společnosti (tiskem r. 1791 s titulem *Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der slawischen Völker an das Erzhaus Österreich*), aby císař chránil český jazyk „před neslušným nakládáním a nerozvážlivým nucením“. Tento dodatek byl svým demokratickým duchem tak nový, že byl z podnětu představitelů české šlechty potlačen, tj. nesměl být přednesen.

Apologie českého jazyka mají již v sedmdesátých letech svůj protějšek v apologiích starší české literatury. Byla-li východiskem pro obrany jazykové Obrana Balbínova, byla obdobným východiskem všeho studia literárněhistorického Balbínova *Bohemia docta*. Tento spis (vydaný teprve v obrození dvakrát, Karlem Rafaelem Ungarem 1776—1780 a Candidem a Sancta Theresia 1777) obsahoval nejúplnější zprávy o českých spisovatelích, kteří byli probíráni podle společenského zařazení, popřípadě podle příslušnosti k jednotlivým skupinám (zvláštní skupiny tvořili například „spisovatelé kacířští“ nebo „spisovatelé jezuitští“). VOIGT a PELC podávali zmíněné již portréty spisovatelů, učenců a umělců českých a moravských ve vydání latinském (*Effigies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae*, 1773—1774) a v rozšířeném vydání německém (*Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler*, 1773—1782). Urozenost českých spisovatelů v minulosti byla i v tomto díle stále ještě hodnotícím měřítkem pro kvalitu české literatury. Díla předků měla být pobídkou pro současný rozvoj vědy a umění, jehož mělo být dosaženo s podporou šlechty nebo jejím přičiněním.

Tento aktuální cíl nákladně vydávaného spisu byl provázen stále větší znalostí starší české literatury domácí, latinské i české. Mnoho pozornosti jí věnoval Voigtův časopis *Acta litteraria*. FRANTIŠEK FAUSTIN PROCHÁZKA (1749—1809) pokusil se pak o první chronologicky uspořádaný obraz vývoje české kultury, v němž literatuře příslušelo nejvýznamnější místo. V jeho spise *De saecularibus liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius* (1782) uplatňuje se historické hledisko zároveň s kritikem v ověřování faktů; kritériem hodnocení je úsilí o rozvinutou a vyrovnanou vzdělanost, jakou měl na mysli humanismus. Proto chtěl Procházka jako žák Seibtův ukázat, že i české země se mohou honosit zřetelem ke „svobodným uměním“; neměl mnoho porozumění pro revoluční ideu husitskou ani pro reformační tendence českobratrské, zato mnohem více hodnotil formální vytríbenost a rozvinutost literatury doby rudolfínské. Latinskému, později i českému humanismu patřil jeho obdiv a jemu především věnoval i svůj sborník *Miscellaneen der böhmischen und mährischen Literatur* (1784—1785).

Zájem o literaturu v Čechách byl provázen úsilím sběratelským a knihopisným. Obsáhlý soupis českých knih připravoval KAREL RAFAEL UNGAR (1743—1807), správce knihovny klementinské. Pod titulem *Allgemeine böhmische Bibliothek* (1786) vydal však pouze popis 24 tištěných českých biblí. Ani jiní sběratelé a znalci starších knih (například ve Slezsku působící LEOPOLD ŠERŠNÍK, 1747—1814, na Moravě naturalizovaný Vlach J. P. CERRONI, slovenský učenec JIŘÍ RIBAY, 1754—1812, nebo profesor české literatury a českého jazyka ve Vídni JOSEF ZLOBICKÝ, 1743—1810) nepublikovali až na několik drobností výsledky svého zkoumání.

Všechny tyto studie podnítily i práce monografické a činnost vydavatelskou. IGNÁC CORNOVA (1740—1822) přeložil do němčiny a obsáhle ko-

mentoval Stránského spis *Respublica Bojema* (1792—1803). Týž autor věnoval knihu Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic (vyšla r. 1808). Pokud jde o český psanou starší literaturu, měla po Pelclově edici Příhod Václava Vratislava z Mitrovic z roku 1777 největší význam vydavatelská akce PROCHÁZKOVÁ. Vědom si škod způsobených protireformací rozhodl se tento kněz vydat celý výbor ze starší české literatury. V období jen o něco delším než jeden rok v letech 1786—1787 vydal čtrnáct starších českých spisů (více jak dva a půl tisíce stran), které byly schopny reprezentovat starší českou kulturu i její jazyk způsobem vynikajícím. Mezi vydanými spisy byla Kronika Dalimilova, Kronika Pulkavova, Kronika moskevská, cestopis Prefátův, překlady Erasma Rotterdamského a překlady děl sv. Augustina, vydané Danielem Adamem z Velešlavína.

Péče o kulturu jazykovou se projevila velmi výrazně i v nové revizi biblického překladu. PROCHÁZKA spolu s VÁCLAVEM FORTUNÁTEM DUBYCHEM (1735—1802) vydali revidovaný překlad latinské Vulgáty na podkladě textu Bible svatováclavské již v roce 1778 a 1780 z podnětu Marie Terezie. Nová situace v době josefínské a sám duch soudobého kriticismu, vycházejícího vždy z původních pramenů, umožňovaly Procházkovi neohlížet se na církevní kurs, omezující rozšiřování bible, a provést mnohem hlubší revizi překladu, přihlížející nejen k řeckým nebo hebrejským textům, ale i k starším překladům, počítajíc v to i Bibli kralickou. Takto revidovaný Nový zákon vyšel roku 1786, celá bible vyšla pak v roce 1804. Procházkovy edice staročeských knih i jeho nový překlad bible byly svědectvím, že starší tradice jazyková je schopna oživení, je schopna sloužit novým potřebám, podněcujíc uvědomělý vztah k novým úkolům české literatury.

Zájem o českou jazykovou kulturu ve vztahu k potřebám nové české literatury se uplatnil především zásluhou JOSEFA DOBROVSKÉHO. Jeho úsilí představovalo novou etapu v jazykovědném, literárněhistorickém a kritickém snažení celé epochy. Dobrovského časopisy *Böhmische Literatur auf das Jahr 1779*, *Böhmische und mährische Literatur auf das Jahr 1780* a *Literarisches Magazin von Böhmen und Mähren* (vycházel 1786—1787) jsou zaměřeny výhradně na současnou tvorbu literární. Tento zřetel k přítomnosti Dobrovský odůvodňoval potřebou doby, neboť „dnes, za jasného poledne, kdy záře osvětlení zaplašuje všechny temnoty mozku daleko za náš obzor“, je třeba věnovat pozornost především současnému stavu literatury. Zatímco apologetické hledisko zdůrazňovalo hodnoty literární ve vztahu k společenskému postavení spisovatelů, jsou Dobrovským posuzována jednotlivá díla z hlediska rozvoje literatury jako celku. Poněvadž pak rozvoj každé literatury je určován i rozvojem spisovného jazyka, dostává se jazykové hledisko do těsného vztahu k hlediskům literárním; pojem „česká literatura“ přestává mít charakter teritoriální, zahrnující díla česká, latinská i německá, a nabývá charakteru jazykově národního. Tím

se dostává vědecká analýza do úzké souvislosti s těmi problémy, které musila mít na mysli národní literatura v období počátků českého národního hnutí.

Dobrovský dal i historickému hledisku při studiu starší české literatury nový smysl. Voigt se snažil studiem staré domácí literatury obhájit „die Ehre der Nation“ před pomlouvači, popřípadě posílit státoprávní patriotismus domácí šlechty. Pro Dobrovského není historismus sám o sobě ideovou hodnotou, Dobrovský nechce jím také nikoho získat, pro něho je historické studium prostředkem k uvědomění současného stavu vzdělanosti a literatury. Snaží se zjišťováním všech okolností ozřejmit historické nutnosti, objevovat „*pravé příčiny, pro něž stav literatury musel být právě takový a nemohl být přirozeně jiný*“.

Důsledky tohoto teoretického stanoviska, které se postupně vyjasňovalo na stránkách Dobrovského časopisů, projeví se v základním syntetickém díle Dobrovského, v jeho *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* (časopisecký náčrt z roku 1791, knižní vydání z roku 1792). Bylo to dílo věnované jen literatuře česky psané a jazykové hledisko bylo v něm jasným kritériem vyspělosti české literatury v jednotlivých etapách jejího vývoje. Rozvoj spisovného jazyka a literatury byl podle Dobrovského závislý na tom, do jaké míry se na podkladě společenském mohl český jazyk stát „mluveným a psaným jazykem nejušlechtilější a nejosvěceniější části národa a kdy dosáhl onoho stupně dokonalosti, jakého byl schopen podle tehdejší míry znalostí a vkusu“. Historická analýza Dobrovskému ukazovala, že nejvyššího stupně dokonalosti dosáhl český jazyk v době Rudolfově, neboť tehdy byl mluveným i psaným jazykem nejen české šlechty, ale i soudobé inteligence, byla jím psána literatura odpovídající nejvyšším požadavkům soudobé „*míry znalostí a vkusu*“.

Srovnává toto období „zlatého věku“ s literaturou českou na sklonku 18. století, dospíval Dobrovský k závěrům málo povzbudivým. Byl si vědom toho, že postavení českého jazyka a tím i české kultury se může změnit jen tehdy, jestliže se změní jeho společenská základna. Proto nevěřil, že by „vlastenecká přání“ a soudobé obrany (např. Hankeho a Tháмова) mohly „vyvolat v mase celého národa nějakou revoluci“. S porozuměním sledoval úsilí o zlepšení stavu češtiny a knih česky vydávaných, ale pochyboval, že by stav češtiny mohl být doveden k tomu stupni dokonalosti, který by odpovídal požadavkům soudobého věku, neboť to „*závisí na mnoha náhodných vnějších okolnostech, které nejsou v naší moci*“. Dobrovský, který spojil tak vědecky pronikavým způsobem stav jazyka i literatury s rozvojem společenských sil, nebyl ovšem schopen vědecky předvídat podmínky společenského rozvoje, pokládal je více či méně za „nahodilé“. V dané situaci neviděl žádné společenské síly, které by mohly zasáhnout do vývoje češtiny v tom smyslu, aby se stala jazykem náročnějších požadavků vědy a krásné literatury.

Tato skepse ovšem neznamenala, že by byl Dobrovský odmítl pečovat o jazyk a literaturu česky psanou. Neměl-li český jazyk podmínky pro to, aby

se stal jazykem literatury soudobého vzdělance (i Dobrovský psal především německy, popřípadě latinsky), měl neustále široký okruh působení jako jazyk literatury šířený mezi lidem. Dobrovský byl nejcílevědomějším posuzovatelem jazyka všech česky vydávaných knih a i jinak — zejména v otázkách prozodických — poskytoval nové literatuře česky psané tak účinnou pomoc, že představoval v době, kdy se řešily jazykové a technické základy nové české literatury, autoritu, která pro svůj vědecký přístup k těmto otázkám měla rozhodující vliv na rozvoj české literatury v dané etapě.

Odklon od apologetismu se projevil i v odborných otázkách jazykovědných. Nové pozornosti se dostává otázkám spisovného jazyka a jazykové normy. Byly ovšem řešeny také otázky historické, spjaté s problémy textově kritickými. Ze studia textově kritického, především biblistického, vycházeli oba nejvýznamnější iniciátoři české slavistiky, DURYCH i DOBROVSKÝ. Hlavní těžiště zkoumání se však soustřeďuje k otázkám mluvnického systému a k otázkám srovnávacím, umožňujícím postavit vzrůstající vědomí příbuznosti slovanských národů na vědeckou základnu. Tento rozvoj se uskutečňoval v kontaktu se soudobými vědeckými tendencemi i jinde se objevujícími (živý byl styk s lipskou školou J. Ch. Adelunga), přičemž si v osobě Dobrovského udržovala česká lingvistika svou vědecky průbojnou a svéráznou cestu, odmítající prázdné filosofování nebo nadměrné etymologizování, jímž bylo soudobé uvažování o jazykových jevech ještě stále zavaleno.

Otázky spisovného jazyka

Pro osudy české národní literatury měla dalekosáhlý význam okolnost, že právě v tomto období byla propracována teorie spisovného jazyka, umožňující postavit jazykovou kulturu na pevnou základnu. V hodnotících hlediscích soudobé jazykové kultury byly nadto obsaženy složky, jež souvisely i se stylovým charakterem vznikající literatury česky psané.

Soudobé učebnice nebo příručky české řeči, především JANA V. POHLA (1720—1790) a MAXIMILIÁNA ŠIMKA (1748—1798), související s vyučováním češtině v šlechtických rodinách nebo ve vojenských akademiích v cizím prostředí vídeňském, projevovaly nedostatečný respekt k tradicím spisovného jazyka. Vycházely z tendencí Rosových a zdůrazňovaly hledisko puristické, přičemž nedostatečná znalost češtiny literární i češtiny mluvené, jakož i jednostranná závislost na němčině, popřípadě latině je zaváděla k neorganickému a ničím neodůvodněnému tvoření nových slov, naprosto cizích českému jazykovému povědomí.

Tato situace donutila DOBROVSKÉHO k principiálnímu promýšlení otázek jazykové kultury. Maje na mysli rozvinutou jazykovou kulturu u jiných ná-

rodů, především u Francouzů, a obdobné soudobé snahy Gottschedovy a Adelungovy, spatřoval v jazykovém úzu východisko pro všechny normativní požadavky spisovné jazykové kultury. Odtud jeho důsledný odpor k takovému novotaření lexikálnímu, které není zdůvodněno věcnou potřebou. Poněvadž však soudobý úzus spisovný byl jednak rozkolísaný, jednak při nerozvinutosti česky psané literatury nivelizovaný stylisticky a terminologicky nediferencovaný, musel se uchýlit ke kompromisu. Východiskem se nestal soudobý literární úzus, ale úzus humanistické (veleslavínské) češtiny, který představoval ono stadium ve vývoji češtiny, které v 16. století plně vyhovovalo tehdejší potřebám kultury a vzdělanosti.

Tento postup měl své výhody v tom, že se podařilo včlenit do oblasti českého slovesného vyjadřování celé dědictví starší jazykové kultury, že se tradicí dalo čelit libovůli nejen v oblasti lexikální, ale i v oblasti tvaroslovné, hláskoslovné a pravopisné. Naproti tomu zvolený postup nebyl schopen překročit tak snadno meze, jež byly dány historickou podmíněností veleslavínské češtiny. Tento jazyk stačil poměrně dobře na všechny úkoly, které byly spjaté s literaturou zaměřenou k popularizaci, ale nestačil — především v oblasti lexikální — na náročnější požadavky soudobé literatury naučné a na svobodnější rozvoj tvorby umělecké.

Pro další osudy české literatury měl však velký význam již fakt, že se spisovná čeština stává předmětem uvědomělé péče a kultury. Významnou událostí bylo zřízení katedry českého jazyka na pražské universitě v roce 1791; prvním profesorem byl F. M. PELCL, druhým od roku 1801 JAN NEJEDLÝ (1776—1834). Normující tendence, objevující se v soudobých mluvnicích, byly prováděny, především zásluhou Dobrovského, úsilným studiem českého mluvnického systému. Vedle praktických učebnic češtiny FR. JANA TOMSY (1753—1814) z r. 1782, K. IG. THÁMA z r. 1785 a vedle obou mluvnic pocházejících od vysokoškolských učitelů češtiny FR. M. PELCLA (*Grundsätze der böhmischen Grammatik* z r. 1795) a JANA NEJEDLÉHO (*Böhmische Grammatik* z r. 1804 a 1805) měla pro vědecké poznání českého mluvnického systému základní význam DOBROVSKÉHO mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, jejíž první vydání vyšlo v roce 1809. V otázkách tvaroslovných se stalo toto dílo zároveň nejvýznamnějším zákonodárcem pro spisovnou jazykovou praxi.

V oblasti lexikální nevytvořila tato epocha díla, které by se mohlo svým významem postavit po bok Dobrovského mluvnici. Zatímco první obrozený slovník německo-český, pořízený v roce 1788 K. IG. THÁMEM (*Neues ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches Nationallexikon*), nedovedl se zcela osvobodit od neorganického novotaření Pohlova, třebaže se kryl autoritou Adelungovou, budovaly již oba pozdější slovníky TOMSOVY z roku 1789 (*Malý německý a český slovník*) a z roku 1791 (*Vollständiges Wörterbuch der böhmischen, deutschen und*

lateinischen Sprache) a zvláště DOBROVSKÝM redigovaný a ANT. JAR. PUCHMAJEREM dokončený *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* (I. díl 1802, II. díl 1821) na pevnější teorii slovníkové a na ověřenějším slovním materiálu; přesto však nevyhovovaly stále vzrůstajícím potřebám rozvíjející se národní společnosti. Pro pozdější jazykovou a terminologickou praxi měly však velikou důležitost teoretické poznatky o tvoření slov, otázky slovotvorné, které osvětloval Dobrovský na srovnávací základně slovanské a které vyložil ve spisu *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache an der Bildung der Substantive und Adjektive der böhmischen Sprache dargestellt* (1799).

O tom, jaké dominující místo zaujal jazykozpyt v otázkách české literární kultury, svědčí Dobrovského studie o českém verši, které byly schopny kolem prozodické teorie soustředit celou básnickou školu, jež přijetím prozodických zásad sylabotónických manifestovala svou vůli po jednotné a kultivované národní tvorbě. Autorita filologie se projevovala konečně i v tom, že byla schopna zaujímat odborné stanovisko i k otázkám tak živým, jako byla otázka slovanská, popřípadě i otázka vzájemných kulturních vztahů mezi Čechy a Slováky.

Studia slovanská

Vědomí o jazykové a kmenové příbuznosti slovanských národů mělo starou tradici. Využívalo se ho k nejrůznějším cílům kulturně politickým. Od dob humanistických to přispělo podstatně i k rozvoji slovanských studií, k vzniku rozmanitých teorií o rozličných otázkách společných slovanským národům, o jejich kultuře i původu. V našem prostředí se v období pobělohorském uplatnily jednak koncepce navazující na slovanskou bohoslužbu a na tradici cyrilometodějskou (tak například v duchu reformačním Komenský, a jinak opět v katolickém smyslu Balbín a Středovský), jednak snahy usilující zdůrazněním slovanského charakteru českého jazyka posílit apologeticky i vážnost jazyka českého a české národnosti (Balbín). Osvětská věda u nás těžila z dotačnických studií slovanských a snažila se v kontaktu s některými vědeckými pracovníky cizími (na rozvoj slavistických studií měl vliv německý historik Aug. Ludvík Schlözer, 1735—1809) rozvinout slavistická studia na novém, racionálnější základě. Hlavními představiteli slavistiky jako vědeckého oboru byli u nás V. F. DUBYCH (nejvýznamnější jeho spis *Bibliotheca slavica* z r. 1795 zabýval se nejstaršími slovanskými kulturními dějinami) a pak — a především — opět DOBROVSKÝ. Studie se týkaly otázek historických, textově kritických, staroslověnštiny i jiných otázek jazykových. Tato učená slavistika dostává však pod vlivem současné situace slovanských národů nový význam a nový charakter.

Ve všech zemích rakouské monarchie vznikají národní hnutí a národnostní otázka, která měla dotud význam druhotný, stává se jednou z nejvážnějších

a přitom nejkomplikovanějších problémů tohoto mnohonárodního státu. Silné hospodářské pozice v patricijském měšťanstvu takřka ve všech zemích a vídeňské správní centrum monarchie umožňují německé buržoazii a tím i německému národu zajistit si náskok ve srovnání s ostatními národy, ale to nemůže zakrýt fakt, že slovanské národy měly se svými 14 milióny obyvatel naprostou převahu nad Němci, čítajícími tehdy (podle dat z r. 1804) pouze 6 miliónů obyvatel rakouské monarchie. Tato fakta oživovala vědomí slovanské příslušnosti a vytvářela touhu po vzájemném poznání a po solidaritě v kulturním i politickém postupu. „My Slované musíme držet dohromady,“ napsal Dobrovský v dopise svému slovinskému žákovi i příteli B. Kopitarovi.

A tak již na sklonku 18. století byly dány zárodečné podmínky ke vzniku ideje slovanské vzájemnosti, jež měla později v dějinách obrozenské ideologie a obrozenské literatury velmi významnou úlohu. Mohla se opírat i o to, že současné filosofické myšlení vyslovilo v roce 1791 ústy německého filosofa J. G. Herdera (v jeho *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*) názor, že při vytváření základů nové lidskosti, odlišné od světa feudální kultury, přísluší slovanským národům na podkladě jejich předpokládaných vlastností, jejich píce a nevýbojnosti zcela mimořádné poslání: „Kolo proměnlivého času se točí nezadržitelně. A jelikož tyto národy obývají většinou nejkrásnější oblast Evropy, kdyby byla zcela obdělána a otevřena obchodu; a jelikož také není jinak myslitelné, než že zákonodárství a politika v Evropě bude muset, a tedy i bude stále více podporovat místo bojovnosti tichou pílí a pokojný vzájemný styk národů, tak budete i vy, tak hluboko kleslí, kdysi pilní i šťastní národové, konečně procitlí ze svého dlouhého, nečinného spánku, konečně osvobozeni od svých otrockých okovů, užívat svých krásných krajín od Adrie až ke Karpatům, od Donu až k Muldě jako svého majetku a na nich budete moci slavit své slavnosti klidného obchodu a píce.“ Slabost českého národního hnutí, jeho nedostatečné rozvinutí a nevýhodné postavení literatury psané česky přímo vybízely k myšlení, které kompenzovalo tyto nedostatky šíří a rozlehlostí slovanských sídel i rozmanitostí a bohatstvím slovanských kultur.

První generace obrozenská byla však natolik proniknuta duchem empirického kriticismu a racionalismu, že se vyhýbala koncepcím, které rozněcovaly citovost nebo fantazii bez zřetele k reálným možnostem. Proto se vědomí o slovanské příbuznosti stává především podnětem k živému zájmu o slovanský svět, především ruský, k rozšiřování kulturního obzoru, k srovnávacímu studiu, především jazykovému, k studiu slovanských literatur a slovanské minulosti, k navazování styků se slovanskými kulturními pracovníky, k odvaze těžit z příkladu slovanských jazyků a kultur i při vytváření nové kultury české. V tomto stadiu měl pro české spisovatele vedle literatury ruské zvláštní přitažlivost rozvoj a stav současné literatury polské, skýtající českým básníkům, především A. J. Puchmajerovi, leckterý podnět v jejich činnosti básnické. Puchmajer

přímo vyvracel „křivý předsudek“, jako by nemohla „z východních luk literatury slovanské nějaká příjemná vůně k nám zavanouti“. Soudil, že „obírajíce se jen francouzštinou, angličtinou, zvláště němčinou a jinou těm podobnou nezdrárnou cizozemštinou sami se . . . odčešujem a odslovaňujem“. Budeme-li však čerpat poučení z literatur slovanských a především polské, „dvojí z toho nám užitek vyplyne. Předně: překládajíce něco z cizozemštiny do našeho jazyka českého, uspoříme sobě, budeme-li mítí též přeložení polské při ruce, polovici práce své. A za druhé: budeme se lepším slovanským se vyjadřování způsobům učití, a tak nebude se potřebí čeho obávati, že tou nemotornou poněmčilou češtinou všecko se pokazí a zmate“. (Z předmluvy k překladu Chrámu gnídkého z r. 1804.)

Myšlenka slovanské spolupráce našla pak na sklonku sledovaného období svůj nejuvědomělejší výraz v Dobrovského sborníku *Slawin* z roku 1806. Toto „*Poselství z Čech ke všem slovanským národům aneb Příspěvky k poznání slovanské literatury podle všech nářečí*“, jak zněl jeho podtitul, má sice učený slavistický obsah historický a jazykovědný, ale zároveň patos, dosvědčující, jak solidarita slovanská, šířená tímto „radostným poselstvím“ ke všem „slovanským bratřím“, stává se nejen předmětem vědeckého zájmu, ale i živou silou v obrozenském ideologickém myšlení slovanských národů, především potlačených.

Vztah mezi literaturou českou a slovenskou

V počátcích českého národního hnutí se nevyhraněnost některých znaků národa (národního území prostoupeného německými menšinami, národního trhu), jakož i slabost jeho společenské a politické fronty projevuje i tendencí k rozšiřování obrysů českého hnutí na území co možná největší. Vědomí o slovanské příbuznosti vzbuzovalo například nesprávnou představu, že české národní hnutí je třeba pokládat jen za součást upevňování a rozvoje jednotného národa slovanského. Existence blízkých kulturních vztahů mezi národnostmi českou a slovenskou, vyjadřovaných mimo jiné již od začátku 15. století slovenskou literaturou psanou spisovným jazykem českým (tzv. bibličtinou), vzbuzovala představu, že národní hnutí české i slovenské je třeba pokládat za proces jednotný, jako by šlo o vznik jednoho národa československého, jehož nejvýraznějším národním znakem je společný spisovný jazyk český.

Není ovšem sporu o tom, že dotavadní blízké kulturní vztahy umožňovaly společný postup, který prospíval oběma národům v počátcích jejich národního hnutí. Ba lze říci, že slabost společenského zajištění českého i slovenského hnutí vytvářela podmínky ke kladnému hodnocení všech těch jevů, které poskytovaly možnosti k jednotnému postupu proti silnějšímu postavení národního hnutí německého nebo maďarského. V dané situaci byl společný spisovný jazyk

leckdy výhodou, neboť umožňoval odvolávat se na širší pospolitost, než byla ta, kterou představovalo slovanské obyvatelstvo Čech a Moravy na jedné straně a slovanské obyvatelstvo Slovenska na straně druhé. Proto se myšlenka společného československého národního postupu stávala živou silou, charakteristickou pro celé národní obrození. Byla podpírána i teoreticky představou jednotného československého kmene slovanského, kterou vytvořil Dobrovský a která byla přijímána s porozuměním i Slováky. Na Slovensku vznikají díla, která jsou nejen psána česky, ale která se cítí jako součást jednotného národního hnutí československého a k nimž tedy nemůžeme nepřihlížet i v tomto historickém přehledu české literatury. Na českých podnicích literárních, například na Puchmajerových almanaších, měli účast i spisovatelé slovenští (JIRÍ PALKOVIC, 1769—1850, BOHUSLAV TABLIC, 1769—1832) a slovenská iniciativa literární měla později své důsledky pro charakter celé české literatury (působení KOLLÁROVO nebo ŠAFAŘÍKOVO).

Jestliže takto existovaly nejen jazykově, ale přímo ideově dané projevy československé kulturní a literární jednoty, neznamená to, že se zároveň neprojevovaly tendence, které byly výrazem reálných sil vedoucích ke vzniku literatury, jež by i svým jazykovým charakterem vyjadřovala existenci samostatného národa slovenského. V souvislosti s tím, jak se upevňovaly podmínky pro rozvoj slovenského národního hnutí, stával se stále naléhavějším požadavek samostatného spisovného jazyka slovenského. Nestačilo zpravidla jen pronikání domácích prvků jazykových, hláskoslovných a především lexikálních, do rámce spisovné češtiny; stále více se pociťovala nedostatečnost češtiny k tomu, aby se stala nástrojem slovenské kulturní tvorby srozumitelné a blízké celé národní pospolitosti slovenské. Bibličtina byla nadto spjata především s kulturní tradicí slovenských evangelíků (šlo o jazyk Bible kralické), což oslabovalo její autoritu jako celonárodního spisovného jazyka, neboť katolíci neměli k ní takové citové vztahy jako evangelíci. Naproti tomu nebylo úsilí o spisovný jazyk slovenský motivováno nacionálním odporem k Čechům. Kulturní spolupráce československá byla společným zájmem, přičemž společný spisovný jazyk se nemohl tehdy uplatnit jako prostředek pro ovládání jednoho národa národem druhým, poněvadž pro takové ovládání chyběly jakékoli předpoklady ekonomické.

Pokud jde o slovenskou literaturu psanou česky, je třeba mít na mysli, že tato literatura mohla lépe udržovat kontinuitu se starší česky psanou literaturou reformační, než to bylo možné v zemích českých, a že i společenské podmínky pro nástup nové literatury byly často příznivější na Slovensku než v Čechách. Toleranční patent měl závažnější důsledky na Slovensku než v Čechách. Vedl k renesanci kulturních pozic slovenského evangelictví navazujícího na tradice literatury českobratrské a posilovaného též stykem s evangelickými kulturními centry německými. Na Slovensku vznikl v tomto evangelickém prostředí první česky psaný časopis osvícenský i obrozenský *Staré noviny literárního*

umění (1785—1786), v nichž vyšla zmíněná již obrana jazyka českého od evangelického kazatele JANA HRDLÍČKY. Slovenští učenci udržovali čilé styky vědecké s učiteli českými. Dobrovský si dopisoval se ŠTĚPÁNEM LEŠKOU (1757 až 1818) a především s JIŘÍM RIBAYEM. V roce 1801 byl založen v Prešpurku *Ústav řeči a literatury československé*. Při prešpurském evangelickém lyceu vznikla v roce 1803 stolice řeči a literatury československé (prvním profesorem byl Jiří PALKOVIČ), která měla za úkol pečovat o písemnictví psané jazykem českým a sloužící společným zájmům obou národů.

Proti těmto faktům, přispívajícím k utužení jazykově jednotné kultury československé a opírajícím se většinou o evangelická centra kulturní, stála již na sklonku 18. století řada jiných jevů, které byly svědectvím úsilí o konstituování literatury psané slovenským jazykem. Nejvýznamnější po této stránce byl vedle akce JOSEFA IGNÁCE BAJZY (1754—1836) pokus slovenského filologa ANTONA BERNOLÁKA (1762—1813) přimět slovenskou veřejnost, aby přijala západoslovenský kulturní jazyk jako slovenský jazyk spisovný. Bernolák se snažil tento pokus odborně zajistit teoretickou rozpravou *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* (1787), slovenskou mluvnici *Grammatica slavica* (1790) a velkým šestidílným slovníkem (*Slovár slovenskí, česko-latinsko-německo-uherskí*), který však vycházel až v letech 1825—1827. „Bernoláčtina“ byla šířena především z katolického kulturního centra slovenského, z Trnavy, *Literárním učeným tovaryštvem*, které pečovalo o vydávání a prodej knih psaných novým spisovným jazykem. Nalézala podporu nejen u konzervativních spisovatelů katolických, ale i u těch, kteří dovedli své úsilí lidovýchovné spojit s reformními tendencemi osvěcenskými a s kritikou současného stavu společnosti, především u JURAJE FÁNDLYHO. Vycházela vstříc potřebám demokratizace spisovného jazyka, zbavovala se těch jazykových forem, které byly pokládány za mrtvé a neživotné, postupovala ve shodě s obdobným vývojem u jiných slovanských národů, především u Rusů. I když neovládla celé území slovenské a celou slovenskou literaturu, narážejíc na odpor především u evangeliků, byla důležitým článkem v procesu formování slovenského národa.

Snaha Bernoláka, který vycházel i z českých gramatických pokusů, například Rosových, byla v Čechách odmítána jako oslabení společného boje, jako tříštění sil, jako nedostatek zřetele k hodnotám kulturního dědictví obsaženého ve společném spisovném jazyce. DOBROVSKÝ v teoretických úvahách jazykovědných dovozoval nesprávnost Bernolákova postupu i odborně, aniž dovedl zhodnotit reálné síly mimojazykové, které rozhodovaly o tendenci k slovenskému národnímu spisovnému jazyku. Idea společné literatury československé, vybudované na společném spisovném jazyce, procházela takto svou první krizí. Celý spor byl vnitřní záležitostí slovenskou, komplikovanou nadto otázkami konfesionálními. Stanovisko formulované Dobrovským činilo z Čechů spojence jen jedné orientace, což vnášelo jistě prvky nesouladu i do spolupráce

česko-slovenské, která ovšem přesahovala rámec otázek jazykových a jejíž potřeba se jevila inteligenci obou národů hodnotou nespornou.

Publicistika a organizace českého literárního života České divadlo — Literární kritika

Pro rozvoj obrozené literatury měly zásadní význam formy publikační, české noviny a časopisy, organizace čtenářského publika, charakter vydavatelského podnikání.

Zcela zvláštní postavení měla publicistika. Zrušení cenzury vyvolalo v období josefínském obrovskou záplavu literatury publicistické, především brožurkové. Oficiální podpora kritiky, jež měla osvícenskému absolutismu opatřit informace o skutečnosti, umožňovala rozvinout a rozšířit publicistiku na rozličné otázky veřejného i soukromého života. Mezi pražskou brožurkovou literaturou měly nejvýraznější charakter brožury označované titulem *Geißel der Prediger, Predigtenkritik*, popřípadě *Wöchentliche Wahrheiten für und über die Prediger in Prag*. Redigoval je od roku 1782 pod pseudonymem „pater Perho“ FRANTIŠEK GUOLFINGER ZE STEINSBERGA (nar. 1757, zemřel po roce 1800) ve spolupráci s jinými osvícenci, především s JILJÍM CHLÁDKEM (1743—1806), autorem česky psaných *Počátků opatrnosti pastýřské* (1780—1781), K. R. UNGAREM a J. DOBROVSKÝM. Sledovaly s kritickým zaměřením jednotlivá kázání pronášená v pražských kostelích. Byly namířeny proti nevzdělanosti a zaostalosti kněží a mnichů a byly příznačné pro prostředí, v němž působil IGNÁC BORN, který vydal v roce 1783 latinskou satiru proti mnichům, a AUGUSTIN ZITTE, obránce Husův, který napsal německý satirický román namířený proti životu kněží v Čechách a prostoupený živým citěním sociálním (*Peregrin Stillwassers geistliche Reisen durch Böhmen oder Kapitel übers Mönchenwesen und Beiträge zur Geschichte des Cölibats*, 1783).

Bojovný ráz *Geißel der Prediger*, především pak jejich adresnost vyvolávala reakci a publicistiku namířenou proti jejich přehnané kritičnosti. Nejvýznamnější po této stránce byl týdeník *Über die Broschüren unserer Zeiten* z roku 1782, jehož autor, skrývající se pod pseudonymem HINTSCHIUS (byl jím F. F. Procházka), souhlasil sice s tiskovou svobodou, soudil ale, že národy v zemi nedospěly k tomu, aby jí dovedly užívat. Je-li úsilí o zlepšení příliš překotné, nevede prý k žádným výsledkům, a proto je třeba v zájmu „opravdových učenců“ odkrývat chyby kritiků. Tato publicistická diskuse mezi rozhodnými kritiky a obránci domácích pozic feudálních byla vedena německy. Česká literatura byla v osmdesátých letech toliko prostředkem k šíření nových názorů, k poučení, nebyla však fórem, na němž se tyto názory vytvářely a tříbily.

Prvním krystalizačním jádrem, kolem něhož se soustřeďovalo česky čtoucí publikum, byly české noviny. V roce 1782 byly obnoveny *Pražské české noviny*

(vydávané v tiskárně dědiců Rosenmüllerových), které v roce 1786 převzal knihtiskař J. F. Schönfeld, jenž je vydával pod titulem *Schönfeldské císařsko-královské pražské noviny*. Na Slovensku vycházely v letech 1783–1787 *Prešpurské noviny*, redigované zprvu ŠTĚPÁNEM LEŠKOU. Od roku 1786 byl redaktorem Schönfeldských pražských novin VÁCLAV MATĚJ KRAMERIUS (1753–1808), který se však brzy osamostatnil a začal vydávat od poloviny roku 1789 vlastní *Krameriusovy c. k. pražské poštovské noviny*, přezvané v roce 1791 na *Krameriusovy c. k. vlastenské noviny*. V době, kdy v českých zemích byly vzácností česky psané časopisy, měly zvláštní význam i občasně výchovné a leckdy i beletrizující přílohy Krameriusových novin, z nichž nejvíce proslulo tzv. *Večerní shromáždění dobrovické obce* (1801) a *Přítel lidu* (1806 a 1807).

Kramerus byl zároveň nakladatelem a vydavatelem českých knih; jeho nakladatelství *Česká expedice* mělo široce organizovanou distribuční síť, zasahující všechny (i slovenské) oblasti česky čtoucího obyvatelstva. Byl nejvýznamnějším představitelem toho proudu v české literatuře, který slučoval soudobou činnost reformní a zájmy vznikajícího hnutí národního s uvědomělou činností lidově vzdělávací a osvětovou. Tento nadšený josefinista vydal v roce 1784 *Knihu Josefov*, zpracovanou na podkladě německé předlohy (jejím autorem byl pravděpodobně Augustin Zitte), v níž se postavil do čela úsilí učinit v českém lidovém prostředí srozumitelnými ty Josefovy reformy, které odstraňovaly feudální přežitky, nevolnictví a církevní privilegia. Lidově výchovným pojetím svých časopisů reprezentoval mocnou sílu v boji proti feudální zostalosti lidových mas. Měl takto zásluhy na tom, že se drobná česká buržoazie začínala formovat názorově, že přijímala některé protifeudální ideje za své a že se zároveň upevňovala ve svém národním uvědomění. Odpovídalo dané situaci této buržoazie, především její slabosti, jestliže v období po pádu Bastily (působil tu ovšem také vliv cenzury) Kramerus cenil výše reformy shora než revoluční soudobé projevy, jestliže nedovedl najít ani jasný vztah ke šlechtě, hledaje u ní porozumění pro snahy buditelské.

Ve své činnosti vydavatelské i literární prakticky realizoval četné principy uplatňované v analýze Dobrovského. Pečlivě udržoval kontakt se starším literárním dědictvím a navazoval v této věci na vydavatelskou činnost Procházkovu (vydával například *Letopisy trojanské*, *Ezopovy básně*, *Krátké naučení mladému hospodáři* Šimona Lomnického z Budče, *Krátkou historii o válce židovské* Josefa Flavia, *Příchody Václava Vratislava z Mitrovice*) a věnoval se těm spisovatelským úkolům, které byly ve shodě se společensky danými možnostmi češtiny, tj. především činnosti vzdělávací. Pečoval konečně též o jazykovou kulturu v souladu s normami, které hájil Dobrovský. Vždy vycházel od svého čtenáře, od jeho zvyklostí, znalostí a představ, ale nepodléhal mu, maje na mysli výchovné cíle, které sledoval. Nebyl jen vykladačem a karatelem, vysoce hodnotil beletristickou formu, díval se na ni (v tom i na verš) jako na prostředek dávající

poučení zábavnou, a proto zvláště přitažlivou a působivou podobou. Proto typem jeho vzdělavatelské činnosti byly jeho *Nové kalendáře tolerantí*, šířící ideu náboženské snášenlivosti formou poučení i zábavného čtení. Obdobně i jím vydávané knížky poučující o otázkách hospodářských, popřípadě historických byly doplňovány bohatým sortimentem rozličných beletristických knížek lidového čtení, rytířských, dobrodružných (robinzonády) i cestopisných.

Zásluhou Krameriovou bylo tedy celkem dobře postaráno o vydávání lidové četby. Vydávání česky psané literatury s jinými ambicemi tvůrčími bylo naproti tomu méně ujasněné. Už sám fakt, že tato literatura se obracela především k vzdělaným vrstvám obyvatelstva, pro jehož potřeby vycházela v Čechách i na Moravě bohatá literatura německy psaná, způsobil, že se jen nesnadno konstituovala organizační centra pro knihy, jejichž potřebu mnozí nedovedli ani pochopit. V celém sledovaném období, kdy obecné podmínky pro vznik časopisů byly velmi příznivé, nevznikl proto v českých zemích ani jeden významnější literární časopis česky psaný. Časopisy jako *Učitel lidu* (1786—1788), *Měsíčný spis k poučení a obveselení obecného lidu* (1787) — oba redigované FR. JANEK TOMSOV —, popřípadě pozdější *Český poutník* (1801—1802) byly listy lidovýchovnými, které vznikaly zpravidla jako překlady obdobných časopisů německých (vládního časopisu *Der Volkslehrer*, popřípadě Meinertova časopisu *Der böhmische Wandersmann*). *Staré noviny literního umění* (1785—1786), vydávané banskobystrickou společností Societas slavica a redigované ONDŘEJEM PLACHÝM (1755—1810), vznikly jako centrum evangelické inteligence (k příspěvatelům náleželi Jiří Ribay, Augustin Doležal, Jan Hrdlička, Michal Semian, Bohuslav Tablic), která svou obranu náboženského vztahu k životu a světu, jakož i své svazky se starou tradicí evangelickou dovedla spojovat i s prvky osvícenskými ve smyslu působení německého filosofa Ch. Wolfa, opouštějícího dogmatismus ve prospěch praktické morálky. Ale ani tento časopis se neudržel, zanikl pro malý počet odběratelů. Mimo to ačkoliv šlo o časopis česky psaný, měl nakonec jen lokální dosah a jeho směr nenalezl v Čechách širšího ohlasu.

Nebyla-li pro časopisy ještě vhodná půda, jevíly se vhodnější formou pro manifestování společného postoje k soudobým otázkám almanachy, jež byly vydavatelsky oblíbeny ve Francii, v Německu a v Polsku. Záleželo na iniciativě jednotlivců, zda dovedli seskupit kolem sebe spolupracovníky a realizovat vydání almanachu. Celé dějiny počátků české obrozenské poezie jsou spjaty s takovými almanachy. První vydal VÁCLAV THÁM (1765—1816) v roce 1785 (*Básně v řeči vázané*, viz str. 67); pochází z doby josefínské a čerpá z jejích podnětů ideových. Vliv učitelského působení profesora estetiky na pražské universitě AUGUSTA GOTTLIEBA MEISSNERA (1753—1807) se projevil ve dvou svazečcích almanachu *Die Erstlinge unserer einsamen Stunden* (1791 a 1792), v nichž studenti, žáci Meissnerovi, otiskovali své prvotiny. V tomto universitním prostředí vznikaly ve stejné době u studentů národně uvědomělých prvních

zárodky k almanachům české poezie, které redigoval ANTONÍN JAROSLAV PUCHMAJER (1769—1820). První z nich vyšel pod titulem *Sebrání básní a zpěvů* v roce 1795, ostatní následovaly v nepravidelných intervalech (1797, 1798, 1802, 1814). Na rozdíl od almanachu Tháмова byly poznamenány literární problematikou, k jejímuž teoretickému osvětlení přispěl celým svým dílem Josef Dobrovský (viz o nich na str. 72).

Soudobá literatura měla ovšem ještě jedno centrum, které podstatně přispívalo k formování literárního publika a které podněcovalo růst české literární produkce. Bylo jím české divadlo, které po ojedinělých představeních na *divadle v Kotcích* v letech sedmdesátých a v nově postaveném (v roce 1783) *divadle Nosticově* mělo v Praze samostatnou scénu, tzv. *Boudu*, v níž se hrálo v letech 1786—1789; v roce 1789 se česky hrávalo i na divadle v Růžovém údolí. Bouda byla scéna určená pro lidové publikum a dostalo se jí pozornosti i od císaře Josefa II., který české představení zde navštívil. Toto „vlastenské divadlo“, v němž se hrálo i německy, mělo po zbourání Boudy své pokračování v *divadle U hybernů*. Stále častěji se však hrálo německy, českých představení ubývalo; po zrušení divadla U hybernů (1802) se sice hrávalo česky v neděli a ve svátek odpoledne v *Raymannově domě na Malé Straně* a též v Nosticově (od r. 1798 *Stavovském*) divadle, ale to všechno nemohlo zadržet pozvolný úpadek českých her. V roce 1804 získali koncesi k hrám v Raymannově domě stavové, kteří nepřáli českým hrám, ale podporovali produkci německou. To se plně projeвило v roce 1806, kdy ustala česká představení v divadle Stavovském a brzy nato i v divadle Malostranském (1808).

Neobyčejně rychlý vzrůst českého divadla v Praze, které k sobě soustředilo české obecenstvo z vrstev drobné buržoazie i ze soudobé chudiny, kladl značné požadavky na soudobou dramaturgii, která se nemohla opřít o žádné dědictví z minulosti a musila všechn program pro české jeviště připravovat nově, na podkladě překladů nebo adaptací soudobých her, popřípadě tvorbou nových divadelních textů. V období Boudy stál v čele tohoto dramaturgického snažení VÁCLAV THÁM. Již v roce 1785 chystal zvláštní spis o „českém herectví“ (dramaturgii), chtěl takto patrně vysvětlit stav, možnosti i úkoly soudobého divadla. Svůj záměr neuskutečnil; soudobé pojetí divadla a jeho společenské funkce jen krátce vysvětlili K. IG. THÁM v úvodě k překladu *Macbetha* (1786) a PROKOP ŠEDIVÝ (1764—kolem roku 1810) svým překladem a zpracováním Schillerovy stati v brožuře *Krátké pojednání o užtku, kterýž ustavičně stojící a dobře spořádané divadlo způsobiti může* (1793) — stavěl se tam za výchovné pojetí divadla, působícího bezprostředně na jednání a mravy lidu a sledujícího i jeho zájmy. Naléhavá potřeba českých divadelních textů byla však tak veliká, že vyčerpávala síly několika autorů a překladatelů, aniž bylo možno dát překladům, adaptacím a novým hrám konečný tvar; až na nepatrné výjimky nevyšly tyto práce tiskem a upadly v zapomenutí.

České divadlo bylo významnou součástí osvěcenské mobilizace širokých mas: napomáhalo rozšíření vzdělání, boji proti přežitkům starého světa. Rozvoj českého divadla byl zpravidla v souladu se zájmy absolutismu směřujícího k reformám; divadlo se v době Josefa II. stalo velmi často tlumočnickem reformních idejí. V prostředí českém, v němž pomáhalo formovat městský lid, stávalo se velmi brzy zároveň nositelem národních zájmů, jež nebyly vládou zamýšleny. Propagace českého jazyka a dramatické výjevy z českých dějin stávaly se součástí tematiky českého divadla, které těžilo jinak z běžného soudobého repertoáru, především ze soudobé tradice her rytířských a ze soudobých frašek. Je ovšem příznačné, že pokles tohoto divadla nastává v době, kdy v letech devadesátých mizely naděje na reformy shora a kdy pro nevyhraněnost hnutí usilujícího o změny zdola, popřípadě pro tlak cenzury české divadlo ztratilo ten společenský význam, kterého dosáhlo v době Josefově a na počátku let devadesátých.

Na rozdíl od organizačních a vydavatelských center české literatury zde vypočtených měla soudobá literární kritika česky psaná jen nepatrný vliv na charakter a vývoj české literatury. Poněvadž česky psaná literatura byla ve své většině určena lidu a byla chápána jako prostředek činnosti vzdělavatelské, stávala se předmětem kritické úvahy především mezi inteligencí, tj. v časopisech psaných německy. Připomněli jsme, jak se česky psanou literaturou zabýval soustavně DOBROVSKÝ ve svých německy psaných časopisech. O českých knihách se referovalo ojediněle i v jiných soudobých časopisech vycházejících v cizině. Soustavně sledovaly českou literaturu vídeňské *Annalen der Literatur und Kunst*, kam od roku 1802 přispíval i DOBROVSKÝ. Předmětem kritických úvah se stávala nejčastěji jazyková, popřípadě prozodická stránka českých knih, mnohem méně jejich obsah a umělecký charakter. Stálým předmětem pozornosti byla i společenská funkce české literatury, zvláště otázka, zda je možné povznést českou literaturu k tomu stavu soudobého vědění a uměleckého citění, kterého dosáhly literatury velkých národů.

Mnohem větší pozornosti kritiky se těšila česká divadelní představení. Byla komentována nejen v německých časopisech a novinách, ale i v českých novinách, především v *Krameriových*. Tyto noviny poskytovaly také propagaci jak českým knihám, tak i českým hrám.

Celkový charakter beletristické literatury česky psané a její dobové úkoly

Přehlízíme-li krásnou literaturu česky psanou na sklonku 18. století, musíme mít na mysli především ty její výtvo-ry a formy, které přispívaly k progresivnímu rozvoji české národní společnosti. Vedle toho ovšem existovala díla, která

plnila úkoly převzaté z minulosti a která neměla již žádný podstatný vliv na nově vznikající literaturu. Připomněli jsme již cesty a možnosti české literatury, pokud jde o její vztah k společenským silám v českém národním hnutí, a rozlišili jsme po této stránce tři proudy: proud zaměřený ke staré společnosti, především k feudální šlechtě, směr sledující cíle lidovýchovné a směr usilující o vznik náročnější literatury, odpovídající potřebám vyspělé kultury a vyrůstající z ideologických potřeb formující se české buržoazie (viz str. 27). Bez ohledu na tyto rozličné tendence v národním hnutí dostávaly se do popředí jednotlivé konkrétní otázky umělecké tvorby, jež bylo třeba řešit, jestliže měla literatura odpovídat na požadavky kladené na ni českým národním životem a jeho proměnami v sledovaném úseku časovém.

Tak například okolnost, že v soudobých ideologických projevech byla proti náboženskému mysticismu, proti dogmatům a předsudkům postavena síla rozumu, jeho schopnost poznat, analyzovat, zhodnotit lidské vztahy, lidské instituce a společenské zřízení, ukazuje zcela zřejmě, že představy běžné v starší české literatuře musely procházet změnou zcela zásadní, právě pokud jde o základní vztah člověka k životu a ke světu.

Nové pojetí života neprojevovalo se ve všech třídách a společenských vrstvách stejně. U příslušníků svobodné třídy šlechtické bylo lze nejspíše vytvářet *nový styl životní*, odpovídající zájmům svobodného individua, jemuž jeho společenské postavení umožňovalo nedbat na staré konvence a vytvářet bez skrupulí konvence nové. Vzmáhající se absolutismus zbavoval tuto třídu její přímé účasti na veřejném dění a umožňoval jí věnovat se zábavám a hře, umění chápanému jako ozdoba života. V tomto prostředí i život se stával hrou. Všechny životní rozpory byly překryty zobecnělou oslavou života, světa i boha a životní vztahy dostávaly antikizující nebo pastorální roucho. Je pochopitelné, že česká literatura neměla dost možností účastnit se formování tohoto životního stylu, neboť domácí šlechta českou literaturu nevytvářela a také ji zpravidla ani nečetla. Ale česká literatura měla možnost adaptovat tento životní styl, vyrovnávat se s ním. Je známo, že jej přijímala buržoazie jiných národů, stal se příliš módou, než aby bylo možno jej pominout. Česká drobná buržoazie vězela ještě velmi hluboko ve světě feudálních předsudků. Přesto však i její literatura s konvencemi nového životního stylu koketovala, neboť svým způsobem vyhovoval její mentalitě a situaci. Reformy osvěcenského absolutismu jí přinášely užitek, přitom ji však nenutily k aktivitě, dovoľovaly její inteligenci utěšovat se nadějí na život v klidu a v závětrí. Vývojově kladným jevem byl sám fakt *zesvětštění tematiky*; byl také sám o sobě výrazným svědectvím nové epochy. Přeměna k novému pojetí života a světa se však projevuje i ve folklórní nebo tzv. pololidové literatuře. Tradiční světový názor náboženský je spínán s novými potřebami a situacemi, především s myšlenkou selského osvobozovacího boje, morálně posilovaného i josefínskými reformami.

Česká buržoazie, stejně jako vesnický lid, potřebovala však sama projít procesem uvědomění, aby byla schopna zhodnotit možnosti, které jí poskytovaly nově vznikající kapitalistické vztahy. Odtud rostlo velmi výrazné pojetí umění a literatury jako prostředku výchovného, jejich *didaktický charakter*. Představitelé osvícenského absolutismu vyvolávali v život didaktickou literaturu, měli na ní přímý zájem. Lze sledovat, jak toto pojetí literatury jako výchovného prostředku prochází všemi druhy literárními. Výchovné cíle bývají namířeny na jedné straně proti předsudkům, na druhé straně k posílení nových autorit absolutistické moci. Často jde o výchovu směřující k jakési zobecnělé znalosti života a světa, výjimečně o tendenci směřující k společenské akci.

Jiným příznačným rysem nové literatury je *kriticismus*. Nevýhraněnost samého společenského postavení české literatury způsobila, že se tento sklon ke kriticismu neprojevil v zásadním díle většího uměleckého významu. Kritická tendence, sklon k satirickému výsměchu, smysl pro epigramatickou pointu a pro parodii lze však sledovat na každém kroku, je součástí dobového racionalismu. Poskytuje příležitost i k rozvoji satirických útvarů literárních, které měly nejvýznamnějšího reprezentanta v ŠEBESTIÁNU HNĚVKOVSKÉM (1770—1847).

Vlastnosti nové literatury, které jsme zatím pozorovali, souvisely s potřebou uvést literaturu v soulad s celkovým společenským procesem. Druhý okruh problémů vyvstal pro literaturu v souvislosti se vznikem národního hnutí. Měla-li být literatura výrazným znakem české národní pospolitosti, musila mít vlastnosti, které jí dodávaly specificky národní charakter. Znamenalo to především tolik, že zobrazujíc nové životní vztahy nebo vyslovujíc nový životní názor nemohla ztratit kontakt s tou slovesnou kulturou, která měla vysloveně domácí charakter. Poněvadž národ po stránce jazyka představoval především venkovský lid, musela velmi často přihlížet i k lidové slovesnosti, popřípadě k slovesným formám pololidovým, v lidu známým, jakými byly knížky lidového čtení nebo jarmareční písně. I když toto hledisko neovládlo celou literaturu daného období, projevilo se přece jen velmi výrazně a mělo své představitele ve V. M. Krameriovi, v P. Šedivém a v Š. Hněvkovském.

Dále bylo třeba uvést obsah českých literárních děl v soulad s českým světem, dát i příběhům zobecněle pojatým český charakter, včlenit je do českého prostředí. Snaha po českém tematickém zabarvení, projevující se často jen vnějšně českými osobními nebo místními jmény, stala se příznačným jevem takřka všech soudobých projevů. Jen výjimečně dospěla k slabému náznaku zobrazení českého života v jeho typických rysech, častěji však bylo námětů z české minulosti využito k uměleckému vyjádření nových emocí i představ spjatých s ideovostí nově vznikajícího vlastenectví. Zájem o český jazyk dovedl k sobě připoutat největší pozornost; ba lze říci, že zájem o jeho kulturu býval sám o sobě výrazným inspiračním zdrojem k práci slovesné.

S tímto speciálním hodnocením jazyka souvisel třetí velmi výrazný okruh problémů, které soudobá literatura ve svých dílech řešila. Vyplynulo z daného stavu české literatury, že bylo třeba upevnit její slovesné základy. Bylo třeba vytvořit takovou slovesnou kulturu, aby byla schopna vyjadřovat nové ideje a složité formy nového slovesného rozvoje, aniž musela zdolávat základní překážky plynoucí z rozkolísanosti soudobé spisovné normy gramatické, z nevyhovující slovní zásoby, z neustálených pravidel prozodických, z rozporů mezi obsahem a jemu odpovídající slovesnou formou. Tento zřetel k slovesné kultuře nebyl jen součástí slovesné tvorby, uměleckého úsilí, ale býval sám o sobě cílem, inspiroval například almanachy Puchmajerovy a dával jim jednotnou programovou základnu. Často nešlo ani tak o to, co se produkuje literárně, jako o to, aby jazyková a slovesná kultura vznikající literatury měla znaky vyspělého slovesného vyjadřování. Požadavky slovesné formy neměly však formalistický charakter. Šlo o problémy základní pro další osudy české literatury. Na formálním upevnění české literatury závisel do jisté míry i proces stabilizace české národní kultury. Proto nebyly bez významu otázky, jak si osvojit vlastnosti starší české literární kultury, především humanistické, jak zajistit všem literárním projevům celonárodní jazykovou autoritu, jednotnost a srozumitelnost. Proto měly tak dalekosáhlý význam *otázky prozodické*, neboť na nich závisely možnosti zvýšení kultury celého básnictví v budoucnosti. Proto měly pro celý rozvoj literatury tak velký význam *překlady*, neboť na nich bylo možno ověřovat si i technické schopnosti a možnosti slovesného vyjadřování. Závažnost otázek spjatých s upevňováním literatury v jejích slovesných základech byla tak velká, že to vysvětluje, proč filolog Dobrovský měl pro rozvoj tehdejší krásné literatury tak zásadní význam, ačkoli nepsal díla beletristická a ačkoliv otázky umění nebyly ve středu jeho pozornosti. To, co v této době bylo vykonáno pro upevnění slovesných základů nově vznikající literatury, mělo trvalý význam pro další její osudy v obrození, i když se tyto základy v pojetí následujících období zdály příliš skromnými, a tedy i nedostatečnými pro mnohem smělejší a náročnější úkoly zobrazovací.

Tendence k jednotnému literárnímu stylu Osvícenský klasicismus

Sledované tři okruhy problémů se ovšem v praxi prostupovaly a jejich řešení bylo závislé i na schopnostech a vlastnostech jednotlivých spisovatelů a na mnoha jiných okolnostech. Na rozdíl od soudobé literatury vědecké, která se mohla chlubit tolika vynikajícími individualitami s originální vědeckou tvořivostí, nekladli spisovatelé krásné literatury nijak do popředí originalitu své umělecké tvorby. Víc než na vlastní tvorbě záleželo jim na ovládnutí básnické umělecké

dovednosti. Ačkoli v sledovaném rozmezí se nezabývali — s výjimkou otázek prozodických — teoretickými otázkami a otázkami literárního programu, přece jen lze vysledovat z jejich díla i z jejich pozdějších projevů (nejvýznamnější po této stránce jsou Hněvkovského Zlomky o českém básnictví z roku 1820 a Puchmajerova předmluva k Fialkám z téhož roku), jak se dívali na cíle literární práce a na její metody. Je příznačné, že PUCHMAJER s odvoláním na soudobé básníky cizí zdůrazňuje nedostatek své originality (znatel těchto básníků prý sám pozná, „kterak kvítek z které kvítnice se zde na Parnas český přesadil“), ale klade na první místo svých zásluh „*lehkoplynoucí tok veršování, stejnost a čistotu rýmů a kromě světlé srozumitelnosti čirou, žádnými truskami z ruštiny nebo polštiny nezaškovněnou češtinu*“. Hněvkovský nazýval sice Puchmajera českým Horácem nebo Virgilem, rozuměl tím však především tu Puchmajerovou zásluhu, že se snažil „češtinu k básniřskému slohu a nadchnutí vzbuditi“ a že „každý skoro verš virgilským způsobem vypilován jest a jeví rozmanitost a libozvuk“.

Sledujeme-li pak celkové pojetí literárního úkolu, jak se projevuje u většiny básníků na přelomu století a především v almanaších Puchmajerových, zjišťujeme, že poezie se chápe převážně jako konvenční výraz společenských citů, jako prostředek k oslavě, k poučení i ke hře a že si neklade vážnější cíle směřující k poznávání objektivní skutečnosti nebo básnického subjektu a jeho životního postavení. Š. HNĚVKOVSKÝ charakterizoval společenské cíle této poezie po letech takto: „*Předmětové nynější poezie jsou na větším díle zdravá pravidla rozumu, moudrost života, krása přirození, vznešenost ducha, radost, láska, žert a čilé obírání*.“ Básnictví podle jeho přesvědčení „*nyní skoro nic jiného národům není než utěšený květ ducha, rozkošné zabavení a obírání se s ním těch, jenž si v něm libují, a snad co štěpný květ v zahradách srdce okřívající*“. Z tohoto pojetí funkce literatury vyplývá, že inspirace celé literatury je převážně literární, že jsou přejímány nebo rozvíjeny především ty útvary literární, které již měly v soudobé literatuře jiných národů svou ustálenou podobu, jež byla součástí společenské konvence. Pro celou práci literární je příznačná metoda imitace nebo adaptace. I tam, kde nejde o překlad nebo volné přepracování hotového díla cizího, jde převážně o díla psaná v rozmezí přesně vymezené konvence nebo o díla psaná podle ustálených vzorů nebo o díla vznikající zpracováním nebo parodováním starších literárních látek.

V rámci takto pojaté literatury se uplatňují některé tendence, které jsou svědectvím, že tu existoval soubor norem, jež charakterizují poměrně vyhraněný a jednotný literární směr. Soubor racionalizovaných vztahů k životu spolu s požadavky vytríbené jazykové, stylistické i veršové formy, požadavky jasné srozumitelnosti, jakož i okruh děl světové literatury, jež jsou předmětem kultu nebo jež jsou přímo překládány nebo napodobovány, svědčí o tom, že česká literatura procházela v dané etapě jistou formou klasicismu.

Klasicismus vznikal v četných zemích evropských v období prvních náznaků přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Významným znakem tohoto stadia jsou pokusy uvést nové vztahy v soulad s feudální strukturou společnosti, snaha o vytvoření řádu, jenž by na širší základně státu, především monarchistického (nejčastěji absolutního) umožňoval vytvářením jednotného systému hospodářského (merkantilismu, fyziokratismu) a posilováním nově vznikající pospolitosti národní zastřít rozpory ležící uvnitř feudálního systému. Vznikaly absolutní státy, jež se pokoušely (často na podkladě reformu shora zaváděných) jednak využít nových možností výrobních, jednak čelit rozkladu feudálního řádu.

Klasicismus se vytvářel v souvislosti s ideologickými projevy a uměleckými tendencemi, které doprovázely uvedené jevy; ty měly zcela přirozeně v jednotlivých zemích i svůj odlišný charakter. S odvoláváním na starověkou literaturu, především latinskou z období císařského (Vergilius, Ovidius, Horatius), vypracoval se klasicismus jako vyhraněný styl již v polovině 17. století ve Francii. Procházel pak četnými vývojovými změnami, podmíněnými mimo jiné i šířením osvícenských idejí, a projevoval se v rozličných speciálních formách v literatuře jednotlivých evropských zemí. Pro českou literaturu (a pro literaturu slovenskou česky psanou) měly velký význam vedle literatury francouzské specifické formy klasicismu německého, polského a maďarského.

Jako směr spjatý s poslední epochou feudalismu, s upevňováním absolutních států, leckde i národních, organizujících společnost podle jednotných principů v oblasti hospodářské, správní, společensko-morální a občanské, rozvíjel se klasicismus zprvu především v aristokratické společnosti, na dvorech panovníků nebo knížat, v aristokratických salónech. I tehdy, když pronikl do společnosti měšťanské a do jejích salónů, i tehdy, když do sebe absorboval mnoho rysů osvícenských, předznamenávajících zájmy buržoazie, i tehdy, když byl ve francouzské revoluci a v období bonapartismu aplikován pro potřeby státu buržoazního, představoval se jako umění, které vidí a hodnotí svět podle norem, možností a představ, jež byly příznačné pro společnost vládnoucí, ať již forma její existence byla jakákoliv. Uplatňoval často kritiku nebo satiru, ale zpravidla shora, revolta byla mu cizí. Toto sepětí s vládnoucí třídou bylo silou ve chvíli, kdy absolutní monarchie byla nástrojem k vytvoření moderních a ne-tradičních vztahů nebo institucí společenských (například moderního státu nebo novodobého národa), bylo však slabostí, když literatura tlumočila životní styl aristokratické společnosti, izolované od ostatní společnosti a podléhající postupnému rozkladu. Tehdy se proměňovalo snadno v manýru vyjadřující soudobé konvence.

Tuto dvojí stránku klasicismu umožňovaly i filosofické a noetické základy tohoto směru. Jeho předností bylo, že vycházel z reality a že kladl důraz na poznání pravdy. V tom se stal klasicismus spolubojovníkem proti baroknímu

mysticismu; proti metafysicky dané morálce kladl morálku laickou. Hlavním nástrojem při hledání poznatků a pravdy se mu stal racionalismus. Odtud tendence k zevšeobecnění; city, postavy i životní procesy byly předváděny tak, aby všeobecné mělo převahu nad individuálním. Byl-li tento proces abstrakce — byl ve shodě s potřebou pochopit zobecnělé principy státu, vlasti, národa, absolutní moci, občanské ctnosti atd. — dováděn do důsledků, oslaboval uměleckou typizaci, vedl k představám schematizovaným, k obrazu světa, který nabýval neskutečné povahy, k stylizaci, která byla něčím umělým: předváděla život jako „alegorii“ nebo jako „hru“. Tomu napomáhala i tendence přenášet životní jevy do nehistoricky pojatého a stylizovaného světa mytologického nebo pastorálního. I to podporovalo v období úpadku klasicismu vznik galantního, rokokového nebo anakreontského „pseudoklasicismu“, jenž byl sice typický pro životní situaci společnosti, která jej vytvořila a která jím žila, jenž však nebyl schopen umělecky řešit a vyjadřovat potřeby a úkoly nové společnosti buržoazní.

Klasicismu dodával charakter vyhraněného stylu systém pevných norem v pojetí jednotlivých druhů literárních a v užívání jednotlivých prostředků. Každý útvar byl podle své povahy zařazován do pevné hierarchie hodnot (odtud i rozdíly mezi druhy „vysokými“ a „nízkými“) a sepečítí těchto útvarů s kanonizovanými prostředky přispívalo k upevnění a ustálení literární kultury. Již v roce 1674 vydal N. de Boileau normativní poetiku *L'art poétique*, která se na dlouhou dobu stala zákoníkem pro veškerou literární tvorbu. S odvoláním na vynikající díla antických literatur byly prohlašovány jednotlivé estetické zásady za věčné a neměnné. Důraz položený na vyváženou kompozici, na smysl pro rovnováhu a střízlivost, na slovní výraz opřený o nejlepší úzus, na významovou přesnost, stejně jako odpor ke všemu neorganickému a vybočujícímu z úzu, ke každé samoučelné aktualizaci slovní nebo zvukové, to vše přispívalo k vytvoření velmi vyhraněné kultury slovesné i jazykové. Na druhé straně pevná normalizace všech literárních forem vytváří nebezpečí, že se tyto formy stanou schématy, která sice usnadňují produkci, ale znesnadňují skutečnou tvorbu.

Český klasicismus v sledovaném období měl své zvláštnosti, které vyplývaly z domácí situace. I on byl vyvoláván a podmíněn životními procesy spjatými s vytvářením absolutní monarchie, s vytvářením nových představ o životě a společnosti. Na jeho vývoj působil fakt, že klasicismus ve své formě německé (popřípadě francouzské) byl pro české vzdělance běžnou literární konvencí. Hněvkovský přímo vypočítává spisovatele, v nichž spatřuje své vzory. Jsou to „výtečný Gleim“, „líbezný a srdečný Bürger“, „kvetoucí Wieland“, „vtipný Voltaire“, „milostný Knižník“, „citlivý Karpíšník“, „mudrcký Lessing“. Jsou to ti autoři, „jejichž duch,“ jak říká Hněvkovský, „se do nadpovětrné planiny Ideálu nevznáší a nebouří, a jen v krajinách lidského citu a rozumu plove“.

Vyplývá z toho, že klasicismus je přijímán většinou ve své osvícenské podobě a s určitými prvky sentimentálními, které rozrušovaly jeho původní formy.

Klasicismus vycházel vstříc potřebám směřujícím k pochopení i pojmu vlasti a národa. Tak tomu bylo ve státech národních nebo u národů vládnoucích, kde vytváření těchto nových pojmů bylo spjato s upevňováním absolutního státu (ve Francii, v Rusku). V české literatuře byla situace složitější. Pro Čecha se v období vzniku národního hnutí nemohly pojmy státu, vlasti a národa vzájemně doplňovat a krýt. Stát byl celkem nadnárodním s preferovaným postavením německého národa, vlast se omezovala pro Čecha jen na území české (respektive byla rozšiřována neorganicky na území československé nebo slovanské) s vědomím, že je toto území obýváno i Němci, pojem českého národa nebylo možno aplikovat na společnost vládnoucí. To všechno ukazovalo, že rozvoj klasicismu měl ztížené postavení. Jako umění vládnoucí společnosti usiloval připoutat k českému jazyku příslušníky vládnoucích tříd neznalé češtiny. Jako umění spjaté se společností mluvící česky musel přihlížet k zájmům lidových vrstev. Pěstoval tedy vysoké i nízké druhy literární. Šlechtu ovšem nezískal, naproti tomu pomáhal formovat českou inteligenci a pomáhal osvětsky vychovávat lidové vrstvy společenské, ale nemohl se stát uměleckým mluvčím ani jedné z těchto vrstev. Mimo to měla klasicistická literární kultura tehdy již převážně kosmopolitní ráz, byla proto v rozporu se vznikající potřebou děl, která by byla schopna uplatnit v uměleckém projevu národní specifičnost.

Největší úspěchy estetiky klasicistické byly opět v oblasti literární kultury jazykové. Dobrovský byl nejvýznamnějším představitelem této estetiky. Ale i to je třeba připomenout, že možnosti klasicistické estetiky byly i zde omezené. Malá rozvinutost českého spisovného jazyka v poměru k věcným potřebám soudobého vyjadřování prokazovala, že klasicistické požadavky dobrého úzu a přísného výběru slovního nemohly být v literárním jazyce ani za pomoci humanistické tradice realizovány, aniž tuto literaturu omezovaly v jejích nejvýznamnějších úkolech zobrazovacích.

To všechno způsobilo, že osvícenský klasicismus v české literatuře nemá charakter plně rozvinutého směru, který by vyjadřoval dané potřeby společenské v plné umělecké síle a celistvosti. Byl od počátku směrem aplikovaným, v jehož rámci bylo možno řešit jen omezené cíle. Pomáhal převést českou literaturu k světské tematice, dát jí osvícenskou ideovost a zároveň rozvinout základy obrozenské literární kultury. Neuplatňoval se přirozeně ve všech druzích literárních stejně, k poměrně nejvýraznějším formám dospěl v poezii. Jakož vůbec poezie měla ve srovnání s prózou a s dramatem poměrně náročnější ambice umělecké.

Vznik kapitalistických vztahů v našich zemích sleduje A. Klíma v knize *Manufakturní období v Čechách* (1955), stav české společnosti na sklonku 18. stol. Fr. Kutnar v knize *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu* (1948) a ve *Sborníku Vysoké školy pedagogické v Olomouci* (1955), ohlasy revoluce z r. 1789 K. Mejdřícká v knize *Čechy a Francouzská revoluce* (1959). O otázkách osvícenského myšlení v Čechách pojednává příspěvek J. Černého v publikaci *Filosofie v dějinách českého národa* (1958).

Pražskou německou publicistiku zhodnotil A. Kraus v knize *Pražské časopisy 1770—1774 a české probuzení* (1909). Učenecké prostředí v Čechách na sklonku 18. století vylíčily četné monografie J. Hanuše, věnované jednotlivým postavám soudobé vědy, souhrnně pak 1. díl jeho spisu *Národní muzeum a naše obrození* (1921). Děje Král. české společnosti nauk vypsali za první století její činnosti J. Kalousek (1885). Počátky České společnosti nauk do konce 18. století se zabýval J. Prokeš (I, 1938), historickou její úlohu zhodnotil Z. Nejedlý v jubilejní vzpomínce uveřejněné ve *Varu* 1951—1953. Soudobé přírodovědné bádání sleduje M. Teich v knize *Král. česká spol. nauk a počátky vědeckého průzkumu přírody v Čechách* (1959) a J. Černý v knize *Jiří Procházka a dialektika v německé přírodní filosofii* (1960).

O celkovém rozvoji historických věd poučuje J. Šusta v knize *Dějepisectví* (1933); počátky českého kritického dějepysu v Čechách se zabýval J. Hanuš v *ČČH* 1909, nově Z. Nejedlý v úvodu k *Dějinám národa českého* (1949). — Dějiny české filologie sledoval M. Wein-gart v *Československé vlastivědě*, svazek *Osvěta* (1931).

O dějinách spisovného jazyka poučuje nejlépe B. Havránek ve *Vývoji spisovného jazyka českého v Československé vlastivědě II*, *Jazyk* (1936). — O apologiích českého jazyka psal A. Pražák v knize *Národ se bránil* (1945). — Postavení češtiny na Slovensku sleduje E. Pauliny v *Dějinách spisovnej slovenčiny* (1948); o vývoji vztahů česko-slovenských J. Novotný v knize *O bratrské družbě Čechů a Slováků za národního obrození* (1959), kde je i podrobná bibliografie.

O počátcích slavistických studií u nás psali Fr. Pastrnek v *ČČM* 1896, J. Jakubec v *LF* 1901, Frank Wollman v článku *Předchůdci Dobrovského*, *Slavia* 1953; o slovanství rovněž Frank Wollman v knize *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů* (1958).

Publikace vyšlé do sklonku 18. století registruje *Knihopis českých a slovenských tisků vydávaný od r. 1925*. O osvícenské cenзуře J. Volf v *ČČM* 1924.

Počátky obrozenského divadla sleduje J. Vondráček v *Dějinách českého divadla I* (1956), Fr. Černý v skriptech *AMU (Nástin dějin českého divadla III, Národní obrození)*, 1955) a J. Tráger v *Československé vlastivědě*, sv. 8., *Umění* (1935). Viz též teze k *Přehledným dějinám českého divadla v Č. lit.* 1959.

O celkových problémech literatury obrozenské ve vztahu ke staršímu literárnímu dědictví F. Vodička v *Cestách a cílech obrozenské literatury* (1958). — Otázkami obrozenského (osvícenského) klasicismu se zabýval J. Ludvíkovský ve sborníku *Strážce tradice* (1940), F. Vodička v *Počátcích krásné prózy novočeské* (1948), K. Krejčí v sborníku *Československé přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů* (1958), ve *Slavii* 1958 a ve sborníku F. Wollmanovi k sedmdesátinám (1958).